

**UCHWAŁA NR XXVIII/190/2022
RADY POWIATU STRZELECKO DREZDENECKIEGO**

z dnia 28 marca 2022 r.

**w sprawie przyjęcia Powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego
na lata 2022-2025**

Na podstawie art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710 zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze, Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim, Rada Powiatu uchwała, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego na lata 2022 - 2025 w brzmieniu, jak w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego.

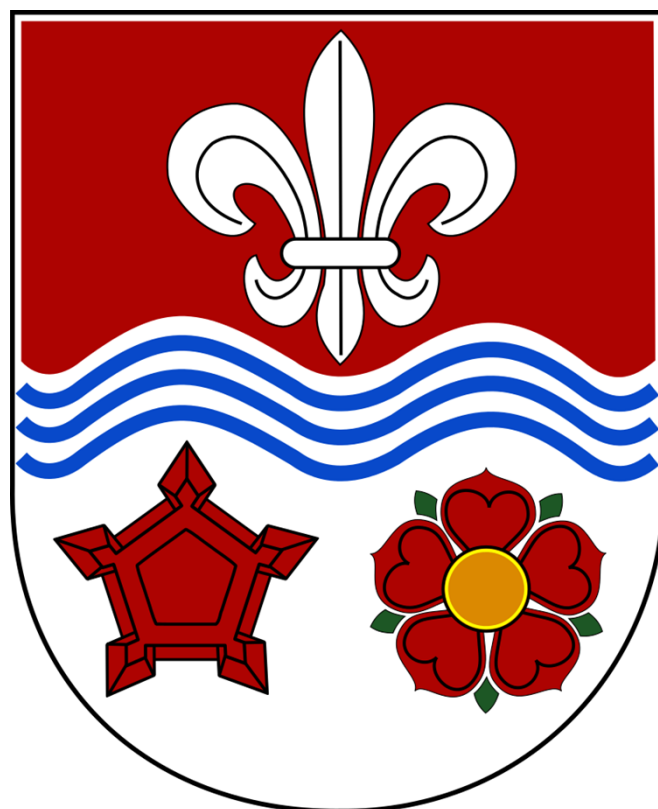
§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego

Przewodniczący Rady

Zbigniew Kubasik

Załącznik do uchwały Nr XXVIII/190/2022
Rady Powiatu Strzelecko Drezdeneckiego
z dnia 28 marca 2022 r.

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU STRZELECKO-DREZDENECKIEGO NA LATA 2022-2025

OPRACOWANIE:

Jakub Danielski, Marta Danielska
gez.wroclaw@gmail.com

GRUDZIEŃ 2021

Spis treści

1. Wstęp	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	10
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	10
4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	13
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	15
5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	15
5.2.1. Charakterystyka powiatu	17
5.2.2. Historia obszaru powiatu	17
5.3. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego	20
5.3.1. Historyczne układy przestrzenne	22
5.3.2. Historyczne obiekty budowlane	27
5.3.3. Zabytki ruchome	32
5.3.4. Zabytki archeologiczne	32
5.3.5. Dziedzictwo niematerialne	34
5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	35
5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	35
5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	40
5.5. Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu	41
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT	42
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	44
8. Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	47
9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami	48
9.1. Dotacje	49
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	51
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	53
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe	54
10. Podsumowanie	54
11. Bibliografia	55
12. Spis tabel	56

1. Wstęp

Przedmiotem Powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Strzelecko-drezdeneckiego na lata 2022-2025 (dalej: „PPOnZ”) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu. PPOnZ określa kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami: wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych działań organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm., dalej „ustawa”) oraz wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. PPOnZ sporządzany jest przez Starostę, następnie po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Powiatu. PPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata organ wykonawczy powiatu przedstawia organowi stanowiącemu sprawozdanie z wykonania określonych w nim zadań.

PPOnZ, jako dokument strategiczny, ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczeniu dziedzictwu istotnej funkcji w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

PPOnZ stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków. Nakreślona polityka Powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie ingeruje w kompetencje gmin oraz właścicieli zabytków. Zakres działania powiatu względem dziedzictwa kulturowego określa ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. 2020 r. poz. 920), która w art. 4 wskazuje powiat jako jednostkę wykonującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m. in. kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania PPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która mówi o obowiązku sporządzania przez samorzady wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym, ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ustawa precyzuje zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania PPOnZ, w szczególności są to:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce¹

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa, która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

- **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”;

- **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2:** Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”;

- **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”;

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

- **Art. 3**, który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

- **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu

¹ <https://isap.sejm.gov.pl/>

lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikwiami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. *Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej*”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: *„Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej*”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: *„1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19**, który wskazuje, że: *„1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;*

- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
- 1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.
- **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.
- **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.
- **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.
5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
 - 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
 - 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.
- **Art. 89**, który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:
- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
 - 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”;

• **Ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym** (t. j. Dz. U. 2020 r. poz. 920), w której zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, punkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 741);
- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1333 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1219 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 55 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2020 r. poz. 1990 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1057 z późn. zm.);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 902);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1479).

Przy planowaniu i wykonywaniu prac konserwatorskich przy zabytkach, należy brać pod uwagę następujące zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- 1) *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić);
- 2) maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych);
- 3) minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywanie się od działań niekoniecznych);
- 4) zasada, zgodnie z którą należy usuwać to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco;
- 5) zasada czytelności i odróżnialności ingerencji;
- 6) zasada odwracalności metod i materiałów;
- 7) zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Powyższe zasady dotyczą m.in. konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów, jak również pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

PPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

PPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej, szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji powiatu, poprawy przepływu informacji pomiędzy powiatem, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym powiatu. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), zwana „SOR”, została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1. Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

– Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do

celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2. Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

– Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (dalej: „SRKS”) (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030, zwana „SRKS”, została przyjęta uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmocniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

- 1) Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez:
 - usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami,
 - rozwój i wzmocnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
- 2) Wzmocnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez:
 - tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmocnienia uczestnictwa w kulturze,

- ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
 - umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
- 3) Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez:
- wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju,
 - rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmocniania uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

– **Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego** – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.

– **Niepodległa** – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.

– **Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych** – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwi budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.

– **Program Klub** – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.

– **Rozwój Czytelnictwa** – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmocnienie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

SRKS definiuje również dodatkowe projekty strategiczne, które nie znalazły się w SOR. Zostały one opisane we wcześniejszych fragmentach tego dokumentu poświęconych poszczególnym celom SRKS. Lista projektów strategicznych SRKS obejmuje:

– **Rozwój turystyki kulturowej** – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem

projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej oparty na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Przy sporządzaniu PPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim: Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego, Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030.

PPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w w/w dokumentach.

• Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024

Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024 został przyjęty uchwałą nr XXXIII/454/21 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 21 czerwca 2021 r.

Wyznaczona wizja to – wielokulturowe dziedzictwo województwa lubuskiego fundamentem tożsamości regionu rozwijającego się gospodarczo i turystycznie.

Celem Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024 jako dokumentu kontynuującego założenia z lat 2009-2012, 2013-2016 oraz 2017- 2020 jest w szczególności realizacja wizji określającej założenia w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, w tym pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego, procesów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz optymalnego wykorzystania zasobów dziedzictwa województwa w celu kształtowania rozwoju gospodarczego i budowania tożsamości społeczeństwa, a także promocji województwa lubuskiego poprzez dziedzictwo kulturowe także w wymiarze transgranicznym.

Jako cel strategiczny wyznaczono – zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla kształtowania tożsamości województwa lubuskiego.

Realizacja wizji i celu strategicznego odbywać się będzie poprzez określenie celów priorytetowych, kierunków działań i zadań.

Cel priorytetowy 1 – Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem.

Kierunki działania:

- Rozpoznanie stanu zachowania zasobu;
- Budowa bazy danych o zabytkach i obszarach chronionych;
- Digitalizacja zasobów zabytkowych;
- Wsparcie finansowe działań związanych z ochroną zabytków;
- Przeciwdziałania zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego.

Cel priorytetowy 2 – Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego.

Kierunki działania:

- Zahamowanie procesu degradacji zabytków nieużytkowanych;
- Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- Rozwijanie i tworzenie produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe.

Cel priorytetowy 3 – Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego w oparciu o społeczeństwo obywatelskie.

Kierunki działania:

- Wspieranie programów i projektów edukacyjnych promujących dziedzictwo kulturowe;
- Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami;
- Wspieranie działań dla budowania tożsamości regionalnej związanych z dziedzictwem niematerialnym;
- Wspieranie działań zmierzających do integracji transgranicznej i międzyregionalnej jako element budowania tożsamości.

Cel priorytetowy 4 – Ochrona krajobrazu kulturowego i świadome jego kształtowanie współgrające z integracją przestrzenną regionu.

Kierunki działania:

- Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego;
- Rozpoznanie i objęcie ochroną najcenniejszych zabytków dziedzictwa kulturowego świadczących o specyfice i tożsamości województwa;
- Rewitalizacja w obrębie obszarów zabytkowych.

• Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego

Duże znaczenie dla zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego ma Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego przyjęty uchwałą nr XLI/667/18 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 23 kwietnia 2018 r. Plan został, jako akt określający podstawowe kierunki zagospodarowania w zakresie takich zagadnień jak rozmieszczenie inwestycji celu publicznego czy zabudowy.

W Planie wskazane zostało między innymi rozmieszczenie istniejących oraz planowanych elementów zagospodarowania przestrzennego w zakresie: sieci osadniczej, systemów transportowych, infrastruktury technicznej, ochrony środowiska, zasobów przyrodniczych, kulturowych, krajobrazu i uzdrowisk oraz ochrony przeciwpowodziowej.

Elementem Planu jest również rozmieszczenie planowanych inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, wynikających z obowiązujących dokumentów rządowych oraz dokumentów Samorządu Województwa Lubuskiego.

Plan zakłada efektywne wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego dla rozwoju turystyki. Określono tu działania zmierzające do wykorzystania i utrzymania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego; wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego; ochrona krajobrazu kulturowego województwa; proponowane parki kulturowe; proponowane szlaki turystyczne; najcenniejsze zabytki województwa lubuskiego. W założeniach planu, w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zidentyfikowano m.in. następujące kierunki działań:

- działania zmierzające do utrzymania i wykorzystania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego,
- ochrona krajobrazu kulturowego województwa.

• Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030

Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030 została przyjęta uchwałą nr XXVIII/397/21 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 15 lutego 2021 r.

Dokument zwraca uwagę na potrzebę lepszego wykorzystania walorów regionu, w tym kulturowych, stanowiących zasób województwa, jako istotny czynnik rozwoju potencjału społecznego i gospodarczego.

Jednym z celów operacyjnych jest rozwój potencjału turystycznego. Wskazane w nim konkretne kierunki to między innymi:

- promocja i rozwój markowych produktów turystycznych województwa;
- tworzenie warunków do rozwoju turystyki aktywnej i specjalistycznej;
- poprawa stanu obecnej i tworzenie nowej infrastruktury turystycznej, w tym bazy noclegowej i konferencyjnej o wysokim standardzie;
- promocja lubuskich podmiotów branży turystycznej;
- rozwój szlaków, tras turystycznych, budowa oraz integracja dróg/ścieżek rowerowych;
- kreowanie, wsparcie i realizacja działań z zakresu racjonalnego wykorzystywania i ochrony zasobów środowiska naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. PPOnZ jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Uchwała dotycząca przyjęcia PPOnZ podjęta przez powiat obowiązuje na terytorium całego powiatu – wszystkich gmin wchodzących w jego skład. Dlatego poszczególne gminy znajdujące się na obszarze Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie zawarte w PPOnZ.

Obowiązującymi dokumentami powiatowymi są: Program Rozwoju Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego na lata 2016-2023 oraz Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, które zostały omówiony poniżej.

• Program Rozwoju Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego na lata 2016-2023

Program Rozwoju Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego na lata 2016-2023 został przyjęty uchwałą nr XIII/95/2020 Rady Powiatu z dnia 25 maja 2020 r.

Program jest podstawowym i najważniejszym dokumentem samorządu powiatowego określającym obszary, cele i kierunki interwencji polityki rozwoju, w kompetencjach realizowanych przez władze powiatu. Dokument ten uwzględnia potrzeby i oczekiwania całej wspólnoty powiatowej. Dokument zawiera syntetyczny opis wyników diagnozy wielosektorowej, analizę SWOT, wizję, misję, cel nadrzędny, a także cele operacyjne wraz z wykazem kluczowych działań.

W Programie krótko omówiono zagadnienie kultury i turystyki w powiecie, wskazując, że:

- Funkcje kulturotwórczą pełnią na terenie powiatu gminne ośrodki kultury (istnieją 4 tego typu ośrodki). Rola Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego w tym obszarze jest ograniczona.
- Strefę turystyczną tworzą głównie jeziora. Jeziora w okolicy Dobiegniewa i Strzelec Krajeńskich tworzą najdłuższy po jeziorach mazurskich szlak żeglugowy w Polsce liczący łącznie tysiąc hektarów lustra wody (często obszar ten określany jest, jako „Lubuskie Mazury”).
- Potencjałem Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego są liczne obiekty architektoniczne stanowiące bogactwo dziedzictwa kulturowego.

W opracowanej wizji znajduje się cześć, która związana jest z zabytkami – Bogate walory położenia, rozbudowana infrastruktura przy „Lubuskich Mazurach” w połączeniu z atrakcyjnymi produktami turystycznymi związanymi z zachowanym dziedzictwem kulturowym i ofertą przedsiębiorstw z branży noclegowej przyciągają gości.

Cel nadrzędny brzmi następująco: Satysfakcja mieszkańców oraz harmonijny rozwój gwarantujący zachowanie środowiska i bogatego dziedzictwa kulturowego dla następnych pokoleń.

Priorytety wyszczególnione w Programie wynikają z przyjętej wizji rozwoju Powiatu i zdefiniowanych wyzwań rozwojowych. Ze względu na stwarzanie w perspektywie długookresowej największych możliwości wzrostu, uznane one zostały za najważniejsze. Wyodrębniono 4 obszary priorytetowe, w tym Obszar 2. Turystyka, rekreacja i kształtowanie tożsamości lokalnej, który jest ściśle związany z dziedzictwem kulturowym. Dla obszarów priorytetowych sformułowany został cel strategiczny, z którego z kolei wynikają cele operacyjne. Dla ich realizacji wyszczególniono natomiast kierunki interwencji – kluczowe zadania i projekty. Poniżej przedstawiono tylko te cele i działania związane z zabytkami.

Cel strategiczny II: Wysoka atrakcyjność turystyczna i rekreacyjna powiatu, oparta na rozwoju infrastruktury i szerokiej ofercie czasu wolnego.

Cel operacyjny II.1 Spójna wizji promocji powiatu.

Chcąc przyciągnąć na teren Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego większą liczbę turystów, należy zainwestować w promocję regionu. Każdy, nawet najlepszy produkt turystyczny wymaga odpowiedniej reklamy i wyeksponowania. Zadania, jakie stoją przed samorządem powiatu powinny prowadzić do stworzenia spójnej wizji promocji regionu (wykreowania marki Powiat Strzelecko-Drezdenecki, logo powiatu, jednolite materiały).

W miarę możliwości powiat powinien uczestniczyć w przedsięwzięciach o charakterze promocyjnym, organizowanych w różnych regionach kraju, na których będzie można zaprezentować własny potencjał turystyczny i kulturowy. Udział w różnego rodzaju targach przyczyni się do wymiany cennych doświadczeń, nawiązywania kontaktów, a przede wszystkim wiąże się z możliwością pozyskania nowych turystów.

Kluczowe działanie:

– Uczestnictwo w imprezach i akcjach promujących potencjał turystyczny.

Cel operacyjny II.2 Wspieranie rozwoju infrastruktury podnoszącej atrakcyjność turystyczną regionu.

Walory turystyczne danego regionu nie są jedynym czynnikiem przyciągającym turystów. Równie ważna jest infrastruktura: noclegowa, gastronomiczna czy komunikacyjna. Bez odpowiedniej bazy turystyka nie może się rozwijać. Także dobre restauracje, muzea, dyskoteki, centra sportowe, itp. pozwalają uatrakcyjnić pobyt turystów w danym regionie. Wysoki standard świadczonych usług to dzisiaj niezbędna podstawa funkcjonowania na rynku turystycznym. Bez odpowiedniej bazy turystyka nie może się rozwijać.

Ścieżki rowerowe są bardzo ważnym elementem promocji turystycznej danego regionu, stanowią ponadto alternatywę komunikacyjną dla ludności.

Działania samorządu powiatowego mogą być ukierunkowane na realizację zapisów Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu. Starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, ustanawia społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. W uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Rada Powiatu może natomiast udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru.

Kluczowe działania:

– Budowa nowych ścieżek rowerowych oraz elementów infrastruktury związanej z turystyką rowerową.

– Wspierania działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu.

• Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego został opracowany w 2021 r. Plan został opracowany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Zgodnie z przepisami Plan aktualizowany jest co roku.

Ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego

5.2.1. Charakterystyka powiatu

Powiat Strzelecko-Drezdenecki położony jest w płn.-wsch. części województwa lubuskiego. W skład powiatu wchodzi:

- gminy miejsko-wiejskie: Dobiegniew, Drezdenko, Strzelce Krajeńskie,
- gminy wiejskie: Stare Kurowo, Zwierzyn,
- miasta: Dobiegniew, Drezdenko, Strzelce Krajeńskie.

Geograficznie rozciąga się wzdłuż Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, makroregionu Pojezierze Południowo Pomorskie, obejmuje regiony geograficzne: Kotlinę Gorzowską z Puszcą Notecką, Równinę Gorzowską, Równinę Drawską oraz Pojezierze Dobiegniewskie. Płn.-zach. fragment powiatu zajmuje pld. część Drawieńskiego Parku Narodowego, a w okolicach Strzelce Krajeńskich znajduje się mały fragment Barlinecko-Gorzowskiego Parku Krajobrazowego.

Jest to obszar atrakcyjny turystycznie, wyróżniający się wysokim odsetkiem zalesionych powierzchni, skupiskiem jezior i korzystnymi warunkami klimatycznymi. Dzięki swemu położeniu na pograniczu wysoczyzny pomorskiej i pradoliny Noteci, region posiada urozmaiconą rzeźbę terenu, którą cechują wzgórza morenowe, lekko faliste równiny, szerokie pradoliny rzeczne, ale też głębiej wcięte doliny dopływów, malowniczo położone różnokształtne jeziora, wielkie przestrzenie leśne z unikalnymi rezerwatami przyrody, rozległe łąki, torfowiska, pola wydmowe. Największymi naturalnymi zbiornikami wodnymi są jeziora: Osiek, Wielgie, Radęcino, Lipie i, o dobrej klasie czystości wód. Są to zbiorniki o bogatej roślinności podwodnej, obfitujące w wiele gatunków ryb. W lasach ukryte są liczne jeziora i oczka wodne, torfowiska i bagna. Większość obszaru powiatu leży na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego, Puszczy Noteckiej, licznych rezerwatów i sieci Natura 2000. Największe bogactwo gatunkowe roślin skupia się w Drawieńskim Parku Narodowym, występuje tu ponad 50 gatunków drzew.²

5.2.2. Historia obszaru powiatu

Historycznie obszar objęty granicami obecnego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego położony jest na południowym skraju Pomorza Zachodniego, na pograniczu z Wielkopolską, przez wiele wieków leżał w granicach Marchii Brandenburskiej, w strefie oddziaływań niemieckich. Zjawisko to znajduje odzwierciedlenie w specyfice historycznej i kulturowej obecnego powiatu.

Człowiek pojawił się tu ok. 11000 lat p.n.e., w końcu starszej epoki kamienia. Około 4 tys. lat p.n.e. (neolit) przybyła ludność naddunajska, trudniąca się rolnictwem i z tego okresu pochodzą bardzo liczne ślady osadnicze. Osadnictwo kumulowało się głównie wzdłuż dolin rzek oraz w sąsiedztwie większych jezior. W epoce żelaza (1700-700 p.n.e.), mieszkali tu ludzie kultury łużyckiej, która wyodrębniła się ok. 1300 p.n.e. Od tego czasu, mimo zaniku kultury łużyckiej w okresie późnolateńskim, osadnictwo zachowało ciągłość, na co wskazują znaleziska w wielu miejscowościach, jak np. Sarbiewo, Stare Kurowo, Goszczanowo, Goszczanowiec, Trzebic, Drezdenko, Gościm, Chełm Drezdenecki. W okresie wędrowności ludów nastąpiła pustka osadnicza, zaś początki kolonizacji słowiańskiej datuje się od końca VII do 2 poł. IX w. n.e. – napływały plemiona słowiańskie z pomorskiej i polskiej grupy językowej. Osadnictwo słowiańskie przybrało na sile od VIII w. (Stare Kurowo, Drezdenko, Strzelce Krajeńskie). Oprócz osad otwartych pojawiły

² Raport diagnostyczny. Portret Partnerstwa Północ Województwa Lubuskiego Zawsze Razem, 2021

się grody, których rozwój nastąpił od IX do XI w., jednakże wskutek prowadzonych wojen pomiędzy książętami pomorskimi, wielkopolskimi i śląskimi, od XII w. następował ich zanik.

Od poł. X w. obszar obecnego powiatu znalazł w granicach państwa pierwszych Piastów, na pograniczu pomorsko-wielkopolskim, u zarania kształtowania się państwowości polskiej, stanowiącym ważną rubież graniczną. Pierwotnie była nią zabagniona i zalesiona dolina Noteci, gdzie ważniejszych przejść rzecznych broniły grody kasztelańskie: Ujście (wzmiankowane 1231), Czarnków (1248, 1407) i Wieleń (1213), a w dolnym biegu: Drezdenko – gród Drzeń wzmiankowany w końcu XI w. oraz Santok na prawym brzegu Warty, poniżej ujścia Noteci.³ W wyniku podbojów Bolesława Krzywoustego zasięg osadnictwa wielkopolskiego przesunął się na płn., po dolinę Drawy więc dawna rubież graniczna nad Notecią zaczęła tracić na znaczeniu.

Od połowy XIII w. do pocz. XIV w. – w okresie osłabienia Polski spowodowanego rozbiciem dzielnicowym, także w wyniku polsko-niemieckich koligacji rodzinnych, a przede wszystkim – w efekcie ekspansji margrabiów z domu askańskiego – obszar obecnego powiatu wszedł w skład Nowej Marchii – prowincji Marchii Brandenburskiej. W połowie XIII w., drogą koligacji rodzinnych, Askańczycy opanowali Strzelce Krajeńskie leżące w obrębie działania kasztelanii santockiej, Dobiegniew został przyłączony w 1296 r., w końcu XIII w. – Drezdenko, które w latach 1252-1265 należało do księstwa zachodniopomorskiego. Stare Kurowo, przechodzące zmienne koleje losu, ostatecznie w 1408 r. oderwane zostało od Polski

Brandenburska linia Askańczyków wymarła w 1320 r., a Brandenburgia przeszła w ręce Luksemburgów, potem Hohenzollernów. Mimo zmian państwowości, zwłaszcza w okresie średniowiecznym (władztwo Krzyżaków w latach 1405-1455), obszar obecnego powiatu pozostawał w obrębie Nowej Marchii do 1701 r., gdy wszedł w obręb Królestwa Prus. Umocnieniu się mocarstwowego stanowiska Hohenzollernów sprzyjały klęski Szwedów w okresie III wojny północnej (1701-1721). Duże znaczenie miała wojna siedmioletnia (1756-1763), której trzy wielkie bitwy rozegrały się na terytorium Marchii: pod Sarbinowem (gmina Drezdenko), pod Kijami lub Sulechowem i pod Kunowicami. W kolejnych latach kraj płądowały kilkakrotnie wojska rosyjskie. Po wojnie (1762) przystąpiono do odbudowy Brandenburgii ze zniszczeń. W 1871 r. cała Nowa Marchia włączona została do cesarstwa Niemieckiego, po I wojnie światowej znalazła się w granicach Republiki Weimarskiej i III Rzeszy. Od 1945 r. – w granicach Polski.

Czas panowania dynastii askańskiej było okresem intensywnej kolonizacji i rozwoju wielkiej własności feudalnej, zwłaszcza w okolicach Strzelec Krajeńskich i Dobiegniewa. Majątki otrzymywało rycerstwo wywodzące się głównie z Brandenburgii i Saksonii, uzależniając od siebie ludność słowiańską. W celu zwiększenia dochodów powiększono posiadłości i sprowadzano kolonistów z gęściej zaludnionych terenów, powiększając istniejące wsie i zakładając nowe. Fala kolonizacyjna kierowała się głównie na urodzajniejsze, ciężkie gleby w północnej części obszaru. Rezultatem było założenie lub lokowanie na prawie niemieckim wielu wsi, których pełny spis, wraz z właścicielami ziemskimi, zawiera Nowomarchijska Księga Ziemska (Kataster Nowomarchijski Ludwika Starszego), sporządzona w 1337 r. Na terenie obecnego powiatu lokowane były wówczas miejscowości: Buszów, Bronowice, Gilów, Wielisławice, Gardzko, Bobrówko, Brzoza, Długie, Licheń, Lipie Góry, Lubicz, Ogardy, Pielice, Przyłęg, Sławno, Sokółsko, Strzelce Krajeńskie, Tuczo, Żabicko (gmina Strzelce Krajeńskie), Chomętowo, Mierzęcín, Ługi, Osiek, Słonów, Słówin, Wołogoszcz (gmina Dobiegniew), Górki Noteckie (gmina Zwierzyn), Stare Kurowo, a także wiele miejscowości już nieistniejących, bądź na przestrzeni dziejów włączonych w obszar innych. Podstawową jednostką administracyjną w Nowej Marchii stało się wójtostwo (Vogtei).

W 1535 r. Nową Marchię objął Jan z Kostrzyna, za którego rządów (1535-1571) stanowiła niezależne państwo w ramach Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Jest to okres rozwoju gospodarczego oraz – od 1538 r. – panowania luteranizmu, jako religii obowiązującej.

³ J. Rajman, Grody kasztelańskie a średniowieczne miasta (z genezy pomorskich miast), w: Słupskie Prace Geograficzne 6, 2009, <https://spg.apsl.edu.pl/baza/wydawn/spg06/rajman.pdf>

Nieco inaczej wyglądała sytuacja na obszarze powiatu leżącym na terenie Puszczy Noteckiej (część terenów gmin Drezdenko, Stare Kurowo, Zwierzyn). Rozległe lasy, rozbudowana siatka cieków wodnych i bagna w dolinach rzecznych nie sprzyjały osadnictwu. Po raz pierwszy Puszcza Notecka została odnotowana w źródłach w 1296 r., jako silva magna (wielki las). W 1296 r. jej płn. granicę, równocześnie granicę wielkopolskiego władztwa ks. Władysława Łokietka, stanowiła rzeka Noteć. Od płn. lasy te graniczyły z kompleksem wsi brandenburskich położonych nad Notecią i stanowiących zaplecze Drezdenka. W średniowieczu, na terenie Puszczy, w obszarze obecnego powiatu, oprócz Drezdenka istniały wsie: Gościm – wzmiankowany w 1317 r. (włości von Ostenów), Lubiaków – wieś słowiańska związana z kasztelanią drezdeńską, opustoszała i ponownie zasiedlona ok 1670 r. oraz Trzebicz.⁴

Karczowanie lasów na najżyźniejszych glebach w części płn.-wsch. puszczy rozpoczęto już w XIV w., lecz istotna fala osadnictwa nastąpiła od końca XVI do końca XVIII w. – w formie kolonizacji ołędzkiej. W pocz. XVII w. powstały osady np.: Przynotecko, Drawin, Skąpe czy Łęgowo – na terenach należących do Urzędu Państwowych Dóbr Ziemijskich w Drezdenku. W przeciągu XVIII w. osuszono tzw. Błota Nadnoteckie – z akcją osadniczą przeprowadzono, zakrojone na szeroką skalę, prace melioracyjne. W obecnej gminie Drezdenko powstały wsie: Karwin – zapewne powstała w XVI w., wzmiankowana w 1602 r., Goszczanowice (1667), Grotów – zasiedlony w 1702 r. osadnikami z Polski, podobnie jak Rapiń (1747), Nowe Drezdenko założone w 1760 r. i powiększone w latach 1763-1764 przez osadzenie kolonistów z Polski, Niegosław (1762), Osów (1765), a także Zwierzyn (1765-1766).

Początkowo kolonistami była ludność protestancka, głównie z Niderlandów, posiadająca umiejętność osuszania i zagospodarowania terenów błotnistych. W XVIII w. przybywali emigranci z szeregu księstw niemieckich oraz Rzeczypospolitej, zachęceni korzystnymi warunkami bytowymi, w tym okresowym zwolnieniem z podatków, a w przypadku gminy mennonickiej osiadłej w Głębocku (gmina Stare Kurowo) – zwolnieniem ze służby wojskowej. W efekcie akcji kolonizacyjnej na obszarze Puszczy Noteckiej powstało kilkadziesiąt wsi o rozproszonej zabudowie siedliskowej z dominantami w postaci wież ryglowych kościołów – zborów protestanckich.

W 2 poł. XVIII w. był dobrym okresem w dziejach Drezdenka – dzięki ułatwieniom w zakresie ceł i podatków rozkwitł handel, miasto uległo rozbudowie. Lecz w 2 poł. XVIII i pocz. XIX w. obszar powiatu podupadł gospodarczo na skutek wojny trzydziestoletniej, wojny siedmioletniej, wojen napoleońskich oraz kontrybucji wojennych. Nie bez znaczenia były też liczne epidemie i pożary. Ponowny rozwój gospodarczy nastąpił od poł. XIX w., do czego przyczyniła się m.in. kolonizacja terenów w pradolinie Noteci. W 2 poł. XIX w. rozwijał się handel, rzemiosło i drobny przemysł, np. produkcja sukna w Strzelcach Krajeńskich czy fabryka papieru w Starym Kurowie. Rozwój przyspieszyło przeprowadzenie w poł. XIX w. odcinka Pruskiej Kolei Wschodniej. Była to linia kolejowa o długości około 740 km, łącząca Berlin z Królewcem.

Procesy osadnicze i religijne zwiększające zaludnienie obszaru obecnego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego oraz stopniowe zróżnicowanie etniczne, a od XVI w. również religijne, spowodowały iż do poł. XX w. teren Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego był obszarem wielokulturowym i wieloetnicznym. W wyniku II wojny światowej i postanowień konferencji jałtańskiej, doszło do całkowitego wysiedlenia ludności niemieckojęzycznej i zasiedlenia tych obszarów ludnością polską z terenów Polski Centralnej, Kresów itp.

Powiat Strzelecko-Drezdenecki przed wojną składał się z 80 gmin oraz 3 miast, obejmował obszar 1102 km². Po wojnie podzielony został między 3 miasta i 13 zbiorowych gmin wiejskich: Bobrówko, Drezdenko, Goszczanowo, Gościm, Górki Noteckie, Stare Kurowo, Lubicz, Mierzęcín, Niegosław, Ogardy, Słonów, Trzebicz, Zwierzyn, które w 1946 r. zredukowano do 9-ciu. Statut gminy straciły Goszczanowo, Górki Noteckie, Lubicz i Mierzęcín. Do 1954 r. powiat obejmował analogiczny obszar. W 1954 r. z powiatu strzeleckiego wyłączone zostały wsie: Chełst, Moczydła, Kawczyn i Nowe Bielice, włączone do województwa poznańskiego; natomiast Wołogoszcz z Derkaczami oraz Grąsy włączono do województwa

⁴ Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu: <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=20982>

szczecińskiego. Obszar zmniejszył się do 1065 km². W 1973 r. powołano 7 gmin: Bobrówko, Dobiegniew, Drezdenko, Gościm, Stare Kurowo, Strzelce Krajeńskie i Zwierzyn. Z początkiem 1976 r. – po likwidacji powiatu – Bobrówko włączono do gminy Strzelce Krajeńskie, a Gościm do gminy Drezdenko. Natomiast do Dobiegniewa włączona została prawie cała gmina Radęcin z województwa szczecińskiego. Na mocy ustawy o reformie administracji powiatowej z dniem 1 stycznia 1999 r. utworzony został Powiat Strzelecko-Drezdenecki, który zajmuje obszar północnej części województwa lubuskiego, a w jego skład wchodzi miasta i gminy: Strzelce Krajeńskie, Dobiegniew, Drezdenko oraz gminy: Stare Kurowo i Zwierzyn. Siedziba władz powiatowych znajduje się w Strzelcach Krajeńskich.⁵

5.3. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego⁶

Współczesny Powiat Strzelecko-Drezdenecki obejmuje gminy o charakterze miejsko-wiejskim oraz gminy o charakterze wiejskim, zlokalizowane na atrakcyjnym przyrodniczo terenie o znacznej lesistości, przeciętym nurtami Noteci i Drawy oraz licznymi jeziorami, połączonymi przesmykami umożliwiającymi przemieszczanie się pomiędzy zbiornikami wodnymi. W obrębie jezior usytuowane są ośrodki wypoczynkowe spełniające funkcje rekreacyjno-sportowe. W okolicy Dobiegniewa i Strzelce Krajeńskich Dobiegniewa funkcjonują tzw. „Lubuskie Mazury” – jeziora tworzące, najdłuższy po mazurskim, szlak żeglugowy w Polsce. Krajobraz miejscowości powiatu dopełniają dwa odmienne kompleksy leśne – Puszcza Drawska i Puszcza Notecka oraz Dolina Noteci – która jest najbardziej zurbanizowana i rozdziela obydwie obszary leśne. Powiat jest słabo zurbanizowany i posiada wysokie walory krajobrazowe, a także walory krajobrazu kulturowego wszystkich miejscowości. W granicach administracyjnych powiatu ustanowiony jest obszar chronionego krajobrazu Doliny Dolnej Noteci, Puszczy Noteckiej i Puszczy Drawskiej.

Procesy osadnicze obejmujące okresy pradziejowe i wczesne średniowiecze doprowadziły do rozwoju osadnictwa grodowego. W sąsiedztwie grodów doszło do rozwoju miast (XIII-XV) oraz wsi (głównie w XIII w. oraz w XVIII w. – osadnictwo ołędzkie). Procesy polityczne doprowadziły do włączenia tego obszaru w X w. w granice powstającej państwowości polskiej, zaś od przełomu XIII/XIV w. – państwowości niemieckiej. Istotne znaczenie dla kształtu krajobrazu kulturowego miało pojawienie się protestantyzmu – od XVI w. Przemiany polityczne, społeczne i religijne na przestrzeni dziejów wpływały na rozwój obecnego dziś dziedzictwa kulturowego, definiując kształt układów przestrzennych oraz zasób obiektów zabytkowych.

Obszar obecnego powiatu obfituje w stanowiska archeologiczne, które obejmują wszystkie okresy pradziejowe i historyczne. Wśród stacjonarnych obiektów archeologicznych znajdują się grody, osady, pozostałości dawnych osad, nawarstwienia historycznych miast, nawarstwienia historycznych wsi.

Wszystkie trzy miasta powiatu zachowały czytelne układy przestrzenne, będące pozostałością średniowiecznego procesu lokacyjnego oraz przemian przestrzennych w okresach późniejszych. Najbardziej wartościowym, na skalę województwa, jest układ przestrzenny Drezdenka powiązany z układem renesansowej twierdzy. Charakter szczególny posiada również średniowieczny układ Strzelce Krajeńskich z kompletem murów miejskich. Największe zagęszczenie architektury zabytkowej występuje w obrębie historycznych układów urbanistycznych oraz na terenie dawnych przedmieść. Jest to architektura zróżnicowana ze względu na czas powstania, styl i funkcje, zaś największe znaczenie mają obiekty użyteczności publicznej i architektura sakralna oraz śródmijska architektura mieszkalno-usługowa (XVIII-XIX), szczególnie powiązana z pierwotnymi układami.

W wiejskich układach przestrzennych funkcjonują dwa typy wsi: zwarte, lokowane najczęściej w średniowieczu oraz rozproszone, powstałe na bazie osadnictwa ołędzkiego w XVII-XVIII w. Wsie

⁵ Raport diagnostyczny. Portret Partnerstwa Północ Województwa Lubuskiego Zawsze Razem, 2021

⁶ Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2017-2020, Zielona Góra-Gorzów Wlkp., 2016

średniowieczne – z reguły owalnice i ulicówki, rozbudowane we wsie wielodrożne – cechuje obecność dominant przestrzennych w postaci kościołów oraz zespołów rezydencjonalnych i folwarcznych. Wsie rozproszone występujące na terenach nadrzecznych w dolinach rzek, powstały w wyniku zagospodarowania osuszanych np. tzw. Błot Noteckich. Tereny te charakteryzuje: gęsta sieć kanałów irygacyjnych.

Charakter pierwotnej zabudowy wsi w ciągu XX w. uległ niemal całkowitemu zatarciu. Często wcześniej zabudowa w konstrukcji ryglowej zanikła, przeważają obiekty murowane. Charakter dominant zachowały obiekty sakralne. Teren powiatu charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem chronologicznym i stylistycznym architektury kościołów. Występują tu obiekty romańskie i gotyckie, z reguły przebudowane, najliczniejsze są obiekty eklektyczne o charakterze neoklasycystycznym, neoromańskim lub neogotyckim. Osobną grupę stanowią kościoły konstrukcji szkieletowej.

W obrębie przestrzeni wsi znaczące miejsce zajmuje architektura licznych założeń dworskich i folwarcznych. Obiektom rezydencjonalnym towarzyszy architektura gospodarcza w postaci stajni, obór, stodół, owczarni, spichrzy, warsztatów, gorzelnii. Obiekty te w czasie funkcjonowania państwowych Gospodarstw Rolnych uległy licznym przekształceniom, jednak ich największa dewastacja nastąpiła po 1991 r., kiedy zlikwidowano PGR. Ich architektura pochodzi najczęściej z XIX i 1 poł. XX w., jednak jej wartość kulturowa jest określona zachowanymi układami założeń folwarcznych oraz pierwotnym przeznaczeniem, które odzwierciedla specyfikę gospodarowania w przeszłości.

Bardzo liczne parki, założenia ogrodowe oraz inne przykłady zieleni komponowanej, jak aleje przydrożne stanowią w znacznej części pozostałości dawnych kompleksów dworskich. Na terenie powiatu jedynym założeniem parkowym miejskim jest park w Dobiegniewie.

Czytelnym elementem krajobrazu są dawne aleje przydrożne – częściej związane z obecnością drzewostanu szlachtetnego. Ich obecność określa dawne szlaki komunikacyjne, mając obecnie duży wpływ na wartość ekologiczną.

Cmentarze, jako obiekty o charakterze zabytkowym, łączą w sobie warstwę materialną, (nagrobki, mała architektura) i drzewostan, z warstwą niematerialną z zakresu wierzeń religijnych i kultury duchowej. Teren powiatu charakteryzuje się dużym nasyceniem nekropolii zróżnicowanych wyznaniowo, pochodzących głównie z XIX w.-1 poł. XX w. Obiekty te pozostają ważne mimo swojego zniszczenia i złego obecnie stanu zachowania. Obok dominującej grupy cmentarzy ewangelickich, na terenie powiatu występują sporadycznie cmentarze żydowskie.

Istotną dla krajobrazu doliny Noteci była realizacja w 1857 r. linii kolejowej z Gorzowa do Krzyża i dalej w kierunku na Gdańsk. Nasyp kolejowy powstał wzdłuż północnej krawędzi doliny u podnóża wzgórz morenowych, urozmaicając poprzez swój charakterystyczny nasyp krajobraz nadnoteckich łągów. Powstały zarazem zespoły dworców kolejowych w Górkach Noteckich, Sarbiewie, Zwierzynie, Starym Kurowie i Nowym Drezdenku, co wpłynęło na rozwój gospodarczy tych miejscowości.

Zabytki ruchome na terenie powiatu to zwykle wyposażenie obiektów sakralnych.

Obszar Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego cechuje się średnim nasyceniem obiektów o charakterze zabytkowym – ujętych w rejestrze zabytków. Znacznie więcej obiektów zawarto w wojewódzkich ewidencjach zabytków, niemniej wartość historyczna, artystyczna i naukowa również je wpisuje je w krąg obiektów o dużym znaczeniu dla przeszłości i kształtu krajobrazu kulturowego.

5.3.1. Historyczne układy przestrzenne

I. Układy urbanistyczne

Na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego zabytkowy charakter posiadają trzy zespoły miejskie: Drezdenko, Strzelce Krajeńskie i Dobiegniew. Wszystkie są pozostałością średniowiecznego procesu lokacyjnego oraz przemian przestrzennych w okresach późniejszych. Charakter szczególny – o skali krajowej posiada Drezdenko – dobrze zachowane elementy układu średniowiecznego wraz z zachowaną architekturą z XVIII-XIX w.

- **Drezdenko** (gmina Drezdenko) – układ urbanistyczno-krajobrazowy miasta należy do najcenniejszych w płn. części województwa lubuskiego⁷ Wczesnośredniowieczny gród słowiański powstał tu zapewne najpóźniej w X w., w jego sąsiedztwie rozwinęła się osada targowa, z czasem przekształcona w miasto. W latach 1603-1604, na wsch. od miasta wybudowano twierdzę na planie pięcioboku z wysuniętymi bastionami. Z jej założenia pozostał czytelny układ bastionów, kurtyn i fos oraz plac forteczny z elementami XVII i XVIII-wiecznej zabudowy garnizonowej. W 1763 r. między Starym Miastem i twierdzą, a po jej rozebraniu również na terenie twierdzy, wytyczono Nowe Miasto. Jego kształt zaprojektował królewski architekt Ludwik Hahn: układ szachownicowy z, usytuowanym centralnie, dużym placem (ob. Plac Wileński) i barokową osią urbanistyczną na linii wsch.-zach., łączącą Nowe i Stare Miasto. Wsch. krańcem osi jest Plac Wolności, obejmujący teren dawnej twierdzy. Mimo częściowego zatarcia wczesnego układu urbanistycznego Drezdenka, można wyodrębnić pięć jednostek urbanistycznych: grodzisko, wrzecionowata osada targowa, osada rybacka – tzw. chyzą, relikty twierdzy rozebranej po wojnie siedmioletniej i Nowe Miasto, założone jako centrum wymiany towarowo-pieniężnej dla kolonizowanych łęgów nadnoteckich.
- **Strzelce Krajeńskie** (gmina Strzelce Krajeńskie) – początki miejscowości, wzmiankowanej w 1272 r., związane są prawdopodobnie z wczesnośredniowiecznym grodem, otoczonym drewniano-ziemnymi umocnieniami, które pod koniec XIII w. zastąpiono murami obronnymi. Jako miasto wzmiankowane w 1286 r., w 2 poł. XIII w. Strzelce Krajeńskie lokowano na prawie magdeburskim. Zachowało się średniowieczne, szachownicowe rozplanowanie o regularnym kształcie, z prostokątnym, centralnie usytuowanym rynkiem, rozmieszczone w obrębie kompletnie zachowanych murów miejskich prowadzonych na planie koła. Za murami rozciągał się podwójny pas ziemnych wałów i fos. Regularność układu podkreśla zabudowa z przełomu XIX i XX w. W murach zachowała się Brama Młyńska i Baszta Więzienna.⁸
- **Dobiegniew** (gmina Dobiegniew) – wzmiankowany w 1250 r. to słowiańska osada rybacka nadana cysterkom z Owińsk pod Poznaniem, ok. 1296 r. włączona do Nowej Marchii. Cysterki zachowały zwierzchność nad miastem do XV w. Układ urbanistyczny ukształtowany w XIII-XIV w. zachował się w niewielkim stopniu – mury obronne (poł. XIV) na planie nieregularnego sześcioboku, wzmocnione były prostokątnymi 37 basztami wykuszowymi, zaś na osi traktu wiodącego z zach. na wsch. znajdowały się bramy. Czytelna pozostaje wsch. Granica układu, ustanowiona przez potok Mierzęcka Struga oraz fragment murów miejskich z basztą (XIV) – od strony zach.

⁷ Strona internetowa Lubuskiego Konserwatora Zabytków: <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/359>, Kowalski: Czas architekturą zapisany. Zabytki województwa zielonogórskiego

⁸ Strona Lubuskiego Konserwatora Zabytków: <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/367>

II. Twierdze i umocnienia obronne

- **Drezdenko** (gmina Drezdenko) – renesansowa twierdza (1603-1605), wg projektu holenderskiego inżyniera wojskowego kapitana Mikołaja de Kampa, z fundacji elektora brandenburskiego Joachima Fryderyka – umocnienie typu nizinnego o kształcie regularnego gwiaździstego pięcioboku.

Fortyfikacja zlokalizowana na podmokłym terenie, na wsch. od miasta, otoczona wodami Noteci. W 1637 r. twierdza odparła atak wojsk szwedzkich, które pokonały ją dopiero 1639 r. Przez 10 lat Szwedzi rozbudowali twierdzę, by w 1650 r. ustąpić miejsca Brandenburczykom. W czasie wojny siedmioletniej zajęły ją wojska rosyjskie, które zniszczyły część twierdzy. W 1765 r. twierdza została zlikwidowana, od strony zach. stając się terytorium Nowego Miasta. Zachowały się fragmenty ziemnych obwałowań, fragmenty murów ceglanych i wyraźny zarys fosy – od płn. Z zabudowań pozostał budynek bramny w kurtynie płn. i dawna prochownia – obecnie stanowi przyziemie spichlerza (XVIII). Piwnica płd. części założenia pałacowego zapewne jest reliktem dawnego budynku komendantury.⁹

- **Danków** (gmina Strzelce Krajeńskie) – zachował się tu szczególnie cenny relikw średniowiecznych umocnień ziemnych z gródkami strażniczymi i wałami. Miejsowość, wzmiankowana w 1283 r., w I poł. XIV w. przekształciła się w miasto otoczone fortyfikacjami, strzeżone przez dwa gródki strażnicze – przy traktach prowadzących od zach. i wsch. Badania archeologiczne potwierdziły istnienie wałów (stanowisko nr 12) sztucznie usypanych prawdopodobnie z piasku, który pochodził z niwelowanego pod zabudowę wzgórza. Zachowała się tzw. Góra Wałowa – czworoboczny nasyp po strażnicy, przy wjeździe od Barlinka, wały ziemne i fosa po zach. stronie układu przestrzennego oraz nasyp po strażnicy przy trakcie do Strzelec¹⁰.

III. Układy ruralistyczne¹¹

Najstarsze wsie, powstałe w okresie wczesnego średniowiecza, posiadały kształt owalnicy lub okolnicy. Układ ten jest słabo zachowany, na przestrzeni wieków został rozbudowany w układy wielodrożne. Owalnicowy układ przestrzenny pozostaje czytelny w Bobrówku (wieś rozbudowana o folwark w XVIII w.), Lubiczu, Ogardach, Sokółsku, Wielisłowicach, częściowo w: Lipich Górach, Górkach Noteckich, Gilowie, Żabicku, Chomętowie, Osieku, Sokółsku, Słownie czy Brzozie. Charakterystyczną cechą tych wsi jest istnienie dominant przestrzennych, najczęściej w postaci kościołów oraz, położonych na uboczu, zespołów dworskich z parkami.

Inne średniowieczne wsie mają zwykle zwarty układ, powstały na bazie rozwoju dróg komunikacyjnych, skupiony wzdłuż jednej lub kilku dróg. Z reguły są to układy mieszane, oparte na schemacie jednej drogi (Kleśno, Lubiewo, Niegosław) lub kilku dróg, z cechami rozwoju w kierunku wsi wielodrożnej. Większość pierwotnych, średniowiecznych układów rozwinęła się w wielodrożnice, których przykładami są: Bronowice, Drawiny, Goszczanowo, Gościm, Karwin, Stare Bielice, Trzebiecz; pierwotne ulicówki to Łącznica, Nowe Kurowo i Stare Kurowo (rozbudowane w XIX).

W wyniku kolonizacji na terenach nadrzecznych, w XVII-XVIII w. powstały wsie rozproszone – pozostałości osadnictwa olęderskiego, które rzadko zachowały swoje pierwotne układy. Powstały wówczas dwa typy rozplanowania: równoległe – rzędówki bagienne ciągnące się od rzeki do granicy osady (np. Błotnica i Głębocek – osady menonickie czy Przynotecko) oraz, najczęściej – wsie rozproszone, z zabudową zagrodową, o swobodnym układzie przestrzennym w postaci zabudowań rozrzuconych w różnych odległościach od drogi. Krajobraz tych wsi zdominowany jest przez pola, łąki i pastwiska wzbogacone skupiskami zadrzewień śródpolnych, stanowiących najczęściej otulinę niewielkich cieków wodnych bądź

⁹ Strona Lubuskiego Konserwatora Zabytków: <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/1086>

¹⁰ K. Garbacz, OT NID w Zielonej Górze: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/dankow-pozostalosci-sredniowiecznych-fortyfikacji>

¹¹ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (SUIKZ) **Miasta i Gminy Dobiegniew**, 2014; SUIKZ Gminy Drezdenko, 2017; SUIKZ Gminy Stare Kurowo, 2002; SUIKZ Gminy Strzelce Krajeńskie, 2020; SUIKZ Gminy Zwierzyn, 2010

rowów melioracyjnych: Bagniewo, Czartowo Duraczewo, Goszczanówko, Kosin, Marzenin, Osów, Rąpin, Trzebiecz Nowy i Trzebiecz młyn, Zielątkowo, czy Drawin, Skąpe, Łęgowo, Łącznica, powstałe na terenach należących do Urzędu Państwowych Dóbr Ziemskich w Dreźnie.

Są też osady powstałe w wyniku późniejszej kolonizacji, gdzie poszczególne, mniej regularne enklawy zabudowy rozrzucone są na znacznym obszarze wsi na przemian z enklawami śródpolnych terenów leśnych. Wraz z dużym rozproszeniem zabudowy występuje tu znaczna ilośći różnej długości dróg polnych. Przykładami takiej zabudowy siedliskowej, śródpolnej, w postaci pojedynczych skupisk zabudowań lub zagród są np. Moczele, Sitnica, Głusko, Goszczanowiec, Grotów, Kosin, Marzenin, Trzebiecz Młyn, Zielątkowo

W Powiecie **Strzelecko-Drezdeneckim** w rejestrze zabytków ochroną nie ujęto żadnego układu ruralistycznego, natomiast w ewidencji zabytków znajdują się układy ruralistyczne wsi: Chomętowo Ługi, Mierzęcin, Słonów i Słowin, natomiast do objęcia ochroną wskazano układy o parcelacji olenderskiej we wsiach: Brzezinka, Błotno, Gościmiec, Górczyna, Przysieka, Zagaje, Górecko, (gmina Zwierzyn) Żabicko, Wielisławice. Tuczno, Brzoza, Sokólsko, Sławno, Ogardy Lubicz, Lipie Góry, Licheń, Gardzko, Danków, Buszów, Bronowice i Bobrówko. Na terenie gmin Dreźnie i Stare Kurowo nie wyznaczono do ochrony żadnego układu.

IV. Zespoły zabudowy rezydencjonalnej, folwarki i parki

Znaczna część wsi w Powiecie Strzelecko-Drezdeneckim posiadała zespół rezydencjonalny z siedzibą pańską, ogrodem i parkiem, często z sąsiadującym zespołem folwarcznym. Ośrodki te, w różny sposób warunkowały kształt przestrzenny wsi i ich rozwój gospodarczy. Po 1945 r. przejęte przez państwo, w większości przekształcone w Państwowe Gospodarstwa Rolne, stopniowo ulegały degradacji. Obecnie większość zespołów w gminie zachowana jest w stanie szczątkowym, budynki gospodarcze i mieszkalne zostały rozebrane lub zmieniono ich funkcję, zaniedbane parki straciły swój charakter kompozycyjny, dwory czy pałace w większości zostały rozebrane. Z reguły czytelny pozostaje ogólny układ zespołu, granice parku i drzewostan, czasem układ alejek parkowych oraz kształt gospodarczego majdanu.

Na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego jednym z najbardziej okazałych założeń rezydencjonalno-folwarcznych jest zespół w Mierzęcinie (gmina Dobiegniew) zajmujący obszar 24 ha, założony w latach 1861-1863. W jego skład wchodzi pałac, zaplecze gospodarcze z zabudową folwarczną i park krajobrazowy. Działziniec południowy tworzą murowane budynki z 2 poł. XIX w. i początku XX w., wśród nich znajdują się: stodoła (1872), obora (1868), chlew (1862) oraz gorzelnia (1901). Na pocz. XX w. przebudowano budynki przy pałacu, m.in. budynek mieszkalny typu willowego. W czasie budowy pałacu przekształcono istniejące założenie parkowe w park krajobrazowy o cechach arkadyjskich, z tarasami przy pałacu, osiami widokowymi, stawem, łąkami i lasem zwanym „laskiem dwunastu dróg”. Zieleń parkowa tworzy układ o rozplanowaniu wieloosiowym, promienistym, na podłużnym wyniesieniu terenowym. Od pałacu w kierunku wsch. na osi widokowej przebiega główna aleja. Liczny starodrzew parku tworzą m.in. buki, dęby, klony, graby i inne gatunki, wśród których zachowało się wiele drzew o cechach pomników przyrody. W części wsch. parku znajduje się cmentarz rodowy von Waldow. Dzięki pracom remontowo-konserwatorskim obecnych właścicieli, w zabytkowym zespole pałacowo-parkowo-folwarcznym znajduje się obecnie luksusowy hotel.¹²

¹²Strona Lubuskiego Konserwatora Zabytków: <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/29>

Inne założenia:

- **Brzoza** (gmina Strzelce Krajeńskie) – zabytkowy park i zespół folwarczny, w którym wyróżniają się: murowany spichlerz z 1717 r., piętrowy, nakryty wysokim dachem z powiekami oraz czworaki (ok. 1800) w konstrukcji szkieletowej, nakryte dachami naczółkowymi. Niezwykle cenny park krajobrazowy (k. XVIII, XIX) w stylu angielskim, o tendencjach sentymentalnych, założony na silnie pofałdowanym terenie z rynnowym jeziorem o urozmaiconej linii brzegowej. powiązany został krajobrazowo z platanową aleją wiodącą do zespołu. Od reprezentacyjnej bramy w głąb parku prowadzi droga parkowa, łącząca się z aleją lipową, wiodącą do brzegu jeziora.
- **Chomętowo** (gmina Dobiegniew) – założenie folwarczne z XVII–XIX w.: stajnia, stodoła i chlew; najcenniejszym elementem jest gotycki spichlerz – dawna siedziba rycerska typu wieży mieszkalnej (pocz. XIV w.), później rozbudowana. Zachowały się pozostałości parku.
- **Danków** (gmina Strzelce Krajeńskie) – park powstał w miejscu ogrodów ozdobnych w stylu włoskim, założonych obok zameczku myśliwskiego margrabiów brandenburskich. Pałac z XIX w. nie istnieje, zachował się zespół folwarczny z 2 poł. XIX w. (oficyna, stajnia z gołębnikiem, kotłownia i lodownia) i park przyległy do jeziora Wielkiego, przecięty rzeczką Polką. Część parku przy folwarku to park o charakterze angielskim. Druga część to park leśny z aleją spacerową, na której wsch. krańcu znajduje się mauzoleum. Na terenie parku znajduje się średniowieczny gródek strażniczy (ob. punkt widokowy). Architekt parku pozostaje nieznany, ale stylistyka parku nawiązuje do dzieł P.J.Lenné, działającego na terenie Brandenburskiej. Po zach. stronie pałacu zbudowano okazałą oranżerię, przebudowaną na pensjonat. Przy oranżerii powstał niewielki ogród ozdobny o geometrycznie wytyczonych kwaterach, obok – ogród warzywny i sad owocowy – oddzielone od folwarku ceglany murem oraz parkanem – od strony parku angielskiego. Park zachował walory krajobrazowe, lecz uległ znacznej degradacji.¹³
- **Drezdenko** (gmina Drezdenko) – pozostałość zespołu pałacowego (pałac i kordegarda – XVIII w.) po wsch. stronie miasta, przy ob. Pl. Wolności, w obrębie dawnego Placu Twierdzy. Pałac usytuowany jest w zespole zabudowy złożonym z dwóch prostokątnych w rzucie oficyn, nakrytych dachami dwuspadowymi oraz czworobocznej kordegardy o mansardowym dachu. Pałac zamyka od strony wschodniej trójkątny dziedziniec. Zespół skomunikowany jest utwardzoną drogą z ziemnym nasypem bastionu twierdzy. Dostęp na dziedziniec prowadzi poprzez reprezentacyjną bramę zlokalizowaną po półn.-zach. stronie rezydencji. Przed frontem pałacu znajduje się niewielkie założenie parkowe z aleją lipową wyznaczającą oś widokową w kierunku zach.¹⁴
- **Ogardy** (gmina Strzelce Krajeńskie) – zespół pałacowy z parkiem (XVIII-XIX), jeden z cenniejszych zespołów gminy Strzelce Krajeńskie. Złożony z: pałacu (XVIII, 3 ćw. XIX), dworu (1 ćw. XIX) i parku (XVIII/XIX, poł. XIX, pocz. XX). W 1 ćw. XIX w., w obrębie dziedzica folwarcznego, powstał parterowy dwór oraz kamienno-ceglane zabudowania gospodarcze. Pałac po płd. stronie założenia, wzniesiony po 1870 r.
- **Osiek** (gmina Dobiegniew) – dwór wraz z parkiem krajobrazowym i zabudowaniami folwarcznymi z trzech stron zamykającymi prostokątne podwórze, tworzył założenie o planie zbliżonym do trapezu. Od wsch. i zach. wiodły doń aleje kasztanowców. Z zabudowań folwarku do dziś zachowały się pojedyncze budynki. Najcenniejszym elementem zespołu jest spichlerz murowany z 1873 r.

¹³ E. Linkowska-Tudor, Zabytkowe parki województwa lubuskiego: <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/756>

¹⁴ Strona Lubuskiego Konserwatora Zabytków: <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/425>

- **Osiek** (gmina Dobiegniew) – zespół pałacowy (1691) z parkiem (pocz. XVIII, XIX) zlokalizowany w płd. części miejscowości, w sąsiedztwie jeziora Osiek. Po wsch. stronie pałacu znajduje się założenie folwarczne, zabudowane w znacznej mierze XIX-wiecznymi budynkami, natomiast po stronie zachodniej, wzdłuż brzegu jeziora – rozpościera się park krajobrazowy.
- **Sarbiewo** (gmina Zwierzyn) – klasycystyczny dwór znajduje się w obrębie założenia folwarcznego. Wjazd prowadzi przez murowano-kutą bramę w narożniku podwórza gospodarczego. Po stronie płd. i wsch. dworu rozciąga się park krajobrazowy (1 poł. XIX) i ogród (pocz. XX w.) Założenie zespołu folwarcznego wraz z dworem miało ścisły związek z funkcjonowaniem kolonii folwarcznej, założonej z inicjatywy Rady Miasta Strzelce Krajeńskie w 1. poł. XIX w.
- **Tuczno** (gmina Strzelce Krajeńskie) – neoklasycystyczny pałac (1897-1899) w zespole pałacowym z parkiem (1 poł. XIX, pocz. XX). Płn. część założenia zajmuje park o charakterze krajobrazowym z pałacem i oficyną. Zespół jest wygradzony murem ceglany. Od płd. – folwark zabudowany na planie czworoboku. Historycznie w obrębie założenia znajdował się, niezachowany, kościół z cmentarzem.

Do cenniejszych założeń należą folwarki w Licheniu, Sławnie, Wielisławicach oraz Żabicku. Pośród zabudowy folwarcznej urokliwe są gołębniki w Sidłowie i Żabicku. Pozostałe zespoły rezydencjonalne z parkami na terenie powiatu są częściowo zdegradowane: Podlesiec (poł. XIX), Buszów, Zarzeczyn (XVIII/XIX), Górecko, Bobrówko (1608-XIX) z okazałą stodołą (XIX) i czworakami, Licheń ze stajnią z k. XVIII w. i gorzelnią z k. XIX w., Lipie Góry z aleją grabową, klonową i kasztanową oraz pierścieniem lip w sąsiedztwie miejsca po pałacu, Piastowo, Pielice, Sidłów, Sławno, Ciecierzyn, Sokółsko, Wielisławice, Żabicko.

Inne parki lub ich pozostałości: parki dworskie w Chrapowie, Dolince, Głusku, Lubiczu, Macharach i Wołogoszczy, Chełmie Drezdeneckim, Karwinie i Radowie – wszystkie z XIX w. oraz parki miejskie w Dobiegniewie (XIX) i Strzelcach Krajeńskich – będący parkiem **pocmentarnym**, wykorzystującym dawny układ kwater i drzewostanu.

V. Cmentarze

W miejscowościach Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego cmentarze przykościelne w większości pochodzą z czasów budowy kościołów, mieszczą się w granicach ich posesji, czasem ogrodzonej murem (Bronowice), wszystkie obecnie nieczynne, pozbawione grobów, splantowane, obsadzone zielenią. Na większości zachowany starodrzew i pojedyncze nagrobki. Działki kościelne pierwotnie z nekropoliami znajdują się m.in.: w miejscowościach: Dobiegniew, Brzoza, Ługi, Słonów, Gościm – cmentarze wpisane do rejestru zabytków. Pozostałe, ujęte ochroną w GEZ: Bobrówko, Bronowice, Lubicz, Pielice Goszczanowiec, Goszczanówek, Mierzęcín, Ługi, Stare Osieczno. Lipie Góry, Ogardy, Wielisławice, Buszów, Gardzko – z dwoma pomnikami nagrobnymi. Wszystkie pochodzą z XIX w., jedynie cmentarz przykościelny w Ostrowcu – z XVII w., w Karwinie – z końca XVIII w., zaś na cmentarzu w miejscowości Ostrowite, w pobliżu ruin kościoła z XVIII w., zachował się żeliwny krzyż Geорга Ludwiga Sydowa z 1875 r. i kilka w postaci ściętego pnia drzewa. Większość z nich to cmentarze ewangelickie, cmentarze katolickie znajdują się w Drezdenku, przy kościołach na ul. Kopernika i przy pl. Kościelnym. Większość cmentarzy przykościelnych ujęta jest ochroną konserwatorską.

Od XIX w. cmentarze zakładano na obrzeżach wsi i osad – często dziś nieistniejących, bądź w lasach (np. Moczele, Drawiny, Lubiatów, Marzenin, Modropole). Z reguły miały regularny, czworoboczny układ, ze szpalerowymi i alejowymi nasadzeniami. Obecnie większość z nich jest nieużytkowana, zdewastowana, z niewielkimi fragmentami nagrobków, ewangelickich krzyży, zakrzewiona, w znacznej części zachowany drzewostan.

Zachowało się bardzo wiele cmentarzy – czasem po dwa lub trzy w miejscowości – w większości ujętych w ewidencji zabytków. Wśród nich są cmentarze ewangelickie, w większości nieczynne np.: Bronowice, Buszów, Gardzko, Brzoza, Lubicz, Lipie Góry, Przyłęg. Sławno, Sokólsko, Tuczo, Wilanów, Górzyska, Owczarki, Lubiatów, Lubiewo (trzy cmentarze), Niegosław, Przeborowo, Rąpin, Stare Bielice, Danków, Długie – wszystkie z XIX w., Błotno (1920). Kilka z nich funkcjonuje obecnie jako cmentarze komunalne, np. Górki Noteckie, Żółwin, Gościmiec.

W Gilowie zachowały się słupy bramy cmentarnej z ogrodzeniem, mauzoleum oraz relikt piaskowcowych nagrobków. W Strzelcach Krajeńskich zachował się park pocmentarny, w Ogardach – mauzoleum, w Lipich Górach – założenie z zachowanym oryginalnym układem przestrzennym, czytelnymi granicami i aleją lipową na osi założenia. Podobna aleja istnieje na cmentarzu w Lubiczu, zamknięta pomnikiem mieszkańców wsi poległych na frontach I wojny światowej; tu zachowały się relikt pomników nagrobnych z 2 poł. XIX i pocz. XX w. W Wilamowie znajduje się cmentarz z zachowanymi nagrobkami oraz sosnowo-dębowym drzewostanem.

Przy drodze z Ogard do Ogardzkiego Młyna znajdują się relikt cmentarza osady młyńskiej, w Drezdenku w Lipich Górach cmentarz żydowski (XIX) przy ul. Ogrodowej. Cmentarze katolickie występują w Dobiegniewie (pocz. XX), Ogardach i Bobrówku, cmentarz żydowski – w Drezdenku. W Drezdenku zachowały się mauzolea rodowe rodziny Spude i rodziny Stolz oraz kaplica pogrzebowa – na cmentarzu komunalnym, w kilku wsiach zachowały się cmentarze lub mauzolea rodowe: Karwin (1875) w parku, Osiek (XIX), Danków.

5.3.2. Historyczne obiekty budowlane

I. Rezydencje

- **Bobrówko**¹⁵ (gmina Strzelce Krajeńskie) – neorenesansowy dwór, wzniesiony w k. XVIII w., rozbudowany w k. XIX w., jest jedną z cenniejszych rezydencji gminy Strzelce Krajeńskie. Budynek parterowy, nakryty wysokim dachem dwuspadowym, z prostopadłym dwukondygnacyjnym skrzydłem od płd., nakrytym dachem mansardowym z lukarnami. Na osi elewacji frontowej ryzalit z wejściem, w płd. – filarowy ganek z dwoma tarasami. Wystrój architektoniczny skromny: boniowanie w narożach, profilowane opaski i gzymsy nadokienne, w elewacjach skrzydła gzymsy międzykondygnacyjne i belkowanie z kroksztykami. W części pomieszczeń o charakterze reprezentacyjnym zachował się historyczny wystrój: w sali kominkowej sztukaterie (fasety i plafony), parkiet, w sali balowej – sztukaterie sufitowe oraz ozdobne płyciny i pilastry ścienne.
- **Drezdenko** (gmina Drezdenko) – późnobarokowy pałac zbudowany przez kupca Treppmachera, wzniesiony w 1766 r., na fundamentach wcześniejszej budowli, w części zrujnowanych zabudowań twierdzy. Budynek był wielokrotnie przebudowywany, w XIX w. zmieniono układ pomieszczeń i wystrój wewnątrz, po wojnie był adaptowany kolejno do funkcji mieszkalnej, potem szkoły. Bryła pozostała niezmienną. We wnętrzu zachowały się kominki i sztukaterie, w sieni – dobrze zachowana ceramiczna posadzka, tablica inskrypcyjna dotycząca budowy pałacu i oryginalne zabiegowe schody zdobione snycerką.
- **Grąsy**¹⁶ (gmina Dobiegniew) – dwór wzniesiony zapewne, jako reprezentacyjny dom w latach 1802-1813, przebudowywany od końca XIX w. i w 1906 r. – powstała poligonalna przybudówka po stronie zach., (prawdopodobnie kaplica) i wystrój sieni przelotowej z drewnianą klatką schodową).

¹⁵ M. Witka: Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego, <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/390>

¹⁶ B. Skaziński: Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego, <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/441>

Po II wojnie światowej wnętrze podzielone na mieszkania lokatorskie. Dwór parterowy, nakryty dachem dwuspadowym – naczółkowym z licznymi lukarnami i dwoma trójkątnymi frontonami w elewacji tylnej. Ściany kaplicy rozczłonkowane pilastrami narożnymi, dźwigającymi profilowany gzyms wieńczący.

- **Mierzęcín** (gmina Dobiegniew) – pałac – romantyczna rezydencja w stylu neogotyku angielskiego, wzorowa na budowli pałacowej projektu Schinkla w Babelsbergu¹⁷, wzniesiona w latach 1861-1863 zapewne wg projektu berlińskiego architekta Geорга Heinrich Hitziga. W k. XIX w. przekomponowano aranżację wnętrza. W latach 1999-2001 przeprowadzono kompleksową rewaloryzację pałacu, z adaptacją budynku na pracowniczy ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy i hotel.
- **Ogardy**¹⁸ (gmina Strzelce Krajeńskie) – eklektyczny pałac wzniesiony w 3 ćw. XIX w., obecnie pełni funkcje mieszkalne, jest własnością komunalną. Dwukondygnacyjny budynek na rzucie wydłużonego prostokąta, nakryty dachem czteropłóciowym, z rozległym tarasem w tylnej elewacji. Elewacje podłużne z pseudoryzalitami. W narożach pilastry kompozytowe w porządku wielkim, ściany dzielone gzymsem cokołowym i podokiennym oraz pseudobelkowaniem z prostokątnymi płycinami o motywie kwiatowym i gzymsem koronującym z kroksztynami. Pseudoryzalit frontowy zwieńczony jest herbem von Blankensee, w elewacji tylnej – trójkątnym naczółkiem z akroterionem, w polu którego umieszczona jest dekoracja roślinna oraz herb rodowy von Blankensee.
- **Ogardy** (gmina Strzelce Krajeńskie) – dwór murowany, parterowy, z dwupoziomowym użytkowym poddaszem, nakryty dachem naczółkowym, z oknem powiekowym na osi. Przed wejściem znajduje się drewniany ganek. Układ pomieszczeń przekształcony w wyniku kolejnych przebudów i adaptacji. Zachowała się historyczna stolarka klatki schodowej, stolarka okienna i drzwiowa.
- **Osiek**¹⁹ (gmina Dobiegniew) – neoklasycystyczny pałac zbudowany w k. XVII w., przebudowany ok. poł. XIX w., dla von Brandtów. Dwukondygnacyjny korpus nakryty dachem czterospadowym, ujęty w parterowe skrzydła, ob. pobawione dachu. Elewacje boniowane, z architektonicznym opracowaniem otworów okiennych i drzwiowych oraz gzymsami międzykondygnacyjnymi i koronującym z kroksztynami. W fasadzie czterokolumnowy ganek z tarasem. W elewacji tylnej ryzalit pozorny z ozdobnym wyjściem, zaś w drugiej kondygnacji – półkoliste wnęki, mieszczące terakotowe rzeźby. W kondygnacjach ryzalitu – elementy porządku toskańskiego i kompozytowego. Na parterze i piętrze zachowane kominki o bogatym wystroju sztukatorskim z przedstawieniami heraldycznymi oraz fragmentarycznie zachowane dekoracje sztukatorskie sufitów. W Osieku zachował się również dwór z dwiema cylindrycznymi basztami wtopionymi w naroża wsch. boku oraz dwiema wolnostojącymi basztami na planie koła – po stronie zach.
- **Sarbiewo**²⁰ (gmina Zwierzyn) – dwór klasycystyczny z 1 poł. XIX w. Parterowy, nakryty wysokim dachem naczółkowym z czterema wystawkami. Elewacje o prostej, klasycznej kompozycji, z prostokątnymi otworami okiennymi rozmieszczonymi symetrycznie. W fasadzie kolumnowy ganek dobudowany wtórnie, wsparty jest na sześciu kolumnach i nakryty dwuspadowym daszkiem.
- **Tuczno** (gmina Strzelce Krajeńskie) – pałac – prestiżowy obiekt w skali regionu, wzniesiony w latach 1897-1899 wg projektu Berlińczyka Alfreda Messela dla właściciela dóbr ziemskich Maxa von Wedemayer. Obecnie wraz z oficyną i parkiem są własnością prywatną. Dwukondygnacyjna

¹⁷ M. Witka, Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/499>

¹⁸ B. Skaziński, Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego: <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/521>

¹⁹ M. Błażejewska, Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego, <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/526>

²⁰ M. Witka, : "Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego, <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/558>

bryła, obejmująca prostokątny korpus ze skrzydłami bocznymi, nakryta wysokim dachem mansardowym z lukarnami. W elewacji frontowej ryzalit zwieńczony trójkątnym tympanonem z herbem rodowym w bogato opracowanym kartuszu. Nad głównym wejściem – balkon wsparty na ozdobnych konsolkach. W elewacji bocznej parterowy, kolumnowy portyk i taras; w portalu drzwi dekoracyjny kartusz z inskrypcją z Pisma Świętego. Elewacje rozczłonkowane rytmicznie rozmieszczonymi lizenami. W pomieszczeniach reprezentacyjnych, w tym w sali balowej, zachował się historyczny wystrój w postaci ozdobnych boazerii płycinowych i sztukaterii. Pałac pozostaje obiektem niezagospodarowanym.²¹

²¹M. Witka, Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego <https://lwkz.pl/web/monument/show/id/602>

II. Kościoły²²

Obszar Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego, od XIII w. powiązany z tzw. Nową Marchią odzwierciedla, pod względem artystycznym, tendencje panujące na Pomorzu. Najwcześniejsze kościoły pozostają w kręgu oddziaływania sztuki zachodniopomorskiej. Charakterystyczną ich cechą jest motyw potrójnych, wysmukłych okien ostrołukowych umieszczanych w ścianie wsch., rozmieszczanie uskokowych portali w elewacjach bocznych i fasadzie. Formę architektoniczną akcentowano niekiedy poprzez dobudowanie od strony zach. masywnej wieży. Nurt ten oddziaływał również na świątynie budowane w miastach, które z biegiem czasu uległy przebudowie, zachowując jednakże relikty budowli romańskich: kościoły w Strzelcach Krajeńskich.

Fara w Strzelcach Krajeńskich wzmiankowana w końcu XIII w., przebudowywana po 1433 r. należy do najcenniejszych zabytków architektury sakralnej powiatu – pierwotnie kościół bazylikowy. Obecnie jest to budowla trzynawowa, pseudobazylikowa, pozbawiona wyodrębnionego w bryle prezbiterium. Przy realizacji świątyni pracowali przedstawiciele warsztatu cysterskiego.

Na szlaku podbojów terytorialnych margrabiów brandenburskich znajdował się również Dobiegniew. Prestiżową realizacją dla tego miasta jest fara miejska, obecny kościół protoparafialny pw. św. Józefa. Najstarsza wzmianka dotycząca tej realizacji pochodzi z 1335 r. Należy przypuszczać, że prace budowlane zostały rozpoczęte przed 1297 r., zaraz po lokacji średniowiecznego miasta. Jest to trzynawowa, bezchórową pseudobazylika z neogotycką wieżą po stronie zach., wybudowaną w poł. XIX w., w miejscu gotyckiego masywu wieżowego. Na uwagę zasługują ceramiczne płytki w portalach północnym i południowym oraz umieszczone pod okapem gzymsu koronującego przedstawienia fantastycznych zwierząt, które symbolizują walkę dobra ze złem.

Z końca XIII w. pochodzi kamienny kościół w Brzozie koło Strzelca Krajeńskich, ob. cerkiew prawosławna. Kościół salowy, wzniesiony na rzucie prostokąta, w poł. XVIII w. rozbudowany: dobudowa krypy grobowej, nadbudowa drewnianej wieży nad zach. partią korpusu.

Ze starannie obrobionych, granitowych kwater wzniesiony w końcu XIII w. został również kościół w Ogardach. W XVII i w końcu. XIX w. został przebudowany z dostawieniem neoromańskiej wieży. Po pożarze w 1961 r. odbudowany. W elewacjach zachowały się dwa późnoromańskie portale, uskokowe.

Z 1 poł. XIV w. pochodzi kamiennie-ceglany kościół o charakterze obronnym w Lubiczu koło Strzelca Krajeńskich. Na uwagę zasługuje ceramiczny, glazurowany fryz z wyobrażeniami roślinnymi charakterystyczny dla far miejskich w Gorzowie, Dobiegniewie, Choszczynie oraz Drawsku Pomorskim. Świątynia uległa gruntownemu przekształceniu w XV, XVI i XVIII w., z utratą znamion stylowych (obniżenie murów obwodowych i dachu, wprowadzenie wieży w konstrukcji ryglowej w zach. części dachu). Zachował się ostrołuczny portal ostrołuczny (zamurowany) i fryz.

Znacznie mniej liczną grupę tworzą kościoły późnośredniowieczne. Regres w budownictwie spowodował zanik umiejętności starannej obróbki granitu w regularne kwadry. Kościoły budowano teraz z nieobrobionych granitowych głazów narzutowych lub cegły. Przykładem kamiennego kościoła jest XV-wieczna świątynia w Lipich Górach, mimo przebudów w XVI i XVIII w., zachowująca stylowe znamiona gotyku. Jest to budowla wzniesiona na rzucie prostokąta, z oryginalnym wejściem po stronie półd. W szczycie wsch. zachowane są nowożytnie w swym wyrazie blendy ze sterczynami.

Po wprowadzeniu w XVI w. protestantyzmu przez Jana z Kostrzyna, katolickie dotąd świątynie stopniowo przekształcano w zbory protestanckie. Usuwano elementy kultu katolickiego, wprowadzano empery, centralnym elementem wystroju stał się ołtarz z osią chrystologiczną, następnie ambonowy oraz chrzcielnica z aniołem chrzcielnym. Ruch budowlany w zakresie architektury sakralnej ponownie zaczął się rozwijać dopiero po zakończeniu wojny trzydziestoletniej, podczas zniszczono wiele budowli sakralnych. Rzadziej wznoszono murowane, znacznie częściej – w konstrukcji ryglowej.

²² B. Skaziński, Architektura sakralna na ternie północnej części województwa lubuskiego, w: Nowa Marchia. Prowincja zapomniana – wspólne korzenie. Zeszyty Naukowe nr 7 Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej, Gorzów 2007

Z początku XVIII w. pochodzą ryglowe kościoły w Karwinie i Przeborowie koło Drezdenka. Niewielkie, wzniesione na rzucie prostokąta z wielobocznie zamkniętą częścią ołtarzową, z nadbudowanymi ryglowymi wieżami. Jednoprzestrzenne wnętrza nakryte są stropami belkowymi. Strop w kościele w Karwinie jest bogato dekorowany, zachowało się niemal kompletne wyposażenie z okresu fundacji świątyni. Kościół w Przeborowie (1717) znajduje się w stanie ruiny, a pochodzący stamtąd gotycki ołtarz przekazany został do Muzeum Lubuskiego w Zielonej Górze.

Z 1728 r. pochodzi ryglowy kościół w Przynotecku koło Starego Kurowa. Założony na rzucie prostokąta, z kwadratową wieżą od płd.-zach., kruchtą płd. i pomieszczenie gospodarcze. Elewacje korpusu i kruchty zostały zmodyfikowane w okresie powojennym: rygle w przęsłach pełnych i narożne zastrzały zasłonięto tynkiem. W elewacjach wieży zachowano pełną ekspozycję elementów konstrukcyjnych. W kościele zachowały się empory boczne i ołtarz.

Do cenniejszych realizacji neogotyckich należy kościół paraf. pw. Przemienienia Pańskiego w Drezdenku (1902-1903) – wg projektu berlińskiego architekta Otzena. Kościół na rzucie zbliżonym do kwadratu, o silnie rozczłonkowanej bryle: trójnawowy korpus, prezbiterium, siedem krucht umieszczonych od strony elewacji zach., zakrystia oraz czterokondygnacyjna wieża nakryta stożkowym hełmem z narożnymi wieżyczkami. W elewacjach zachowane dekoracyjne fryzy z kształtek ceramicznych w formie rozet i kratownicy. Większość wyposażenia pochodzi z okresu budowy kościoła.

Ciekawy jest kościół w Starym Osiecznie (1867) – na rzucie regularnego ośmiokąta, nakryty namiotowym dachem zwieńczonym smukłą sygnaturką.

Do cenniejszych przykładów neostylowych kościołów należą świątynie w Gardzku (lata 70 XIX w.), Dankowie (lata 70 XIX w.) oraz w Bronowicach (lata 80 XIX w.). Jedną z najmłodszych budowli sakralnych na terenie powiatu jest modernistyczny kościół pw. św. Franciszka w Strzelcach Krajeńskich wzniesiony przez katolików w 1929 r. wraz z zespołem zabudowy.

III. Zabudowa miejska²³

Większość historycznej zabudowy Drezdenka powstała w XVIII, XIX oraz na przełomie XIX i XX w. Zachowały się całe pierzeje ulic o zwartej zabudowie: Krakowska, Wiejska – XVIII w., ul. Kościuszki z secesyjnym budownictwem w części w płn. Rynek otaczają dwukondygnacyjne budynki w układzie kalenicowym, murowane i ryglowe z tynkowanymi elewacjami, w większości przebudowane na przełomie XIX i XX w. Ratusz został rozebrany w 1780 r., zaś siedzibą władz miasta został budynek przy ul. Warszawskiej 1 (XIX) złożony z trzech secesyjnych kamieniczek. Jedną z najpiękniejszych secesyjnych kamienic mieści się przy ul. Poniatowskiego 29 (1905). Inne secesyjne to budynki przy ul. Kościuszki nr 36 i 38.

Są i budynki starsze: na terenie dawnej twierdzy znajduje się barokowa kamieniczka – dawna brama forteczna „Holm”, którą w poł. XIX w. budynek przekształcono na mieszkania. Obok – ryglowy budynek zbrojowi (XVII), potem spichlerz, ob. Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej. Przy Starym Rynku stoi budynek Apteki z 1667 r. Budynki użyteczności publicznej, czy obecna szkoła podstawowa nr 1, to budynki wybudowane w stylu neogotyckim, podobnie jak dwa ewangelickie kościoły wzniesione w końcu XIX w. Neoromantyczny budynek ob. siedziby Starostwa Powiatowego, z czerwonej cegły wzniesiono w 1885 r.

Znaczna część starszej zabudowy miasta zrealizowana była w nietrwałej konstrukcji ryglowej, stąd zachowało się jej stosunkowo niewiele. Wśród zachowanych wyróżnia się: budynek przy ul. Krakowskiej 9 (XVIII/XIX), budynek Plac Wileński nr 2-3 (XVIII) lub Żeromskiego 11, czy Kościuszki 16, (XIX): w konstrukcji ryglowej z ceglanym wypełnieniem. Cały zespół XVIII-wiecznej zabudowy zajmuje ulicę Wiejską, ob. budynki zostały otynkowane, zmodernizowane.

W tkance miejskiej występuje również charakterystyczna zabudowa industrialna (budynek gazowni, wieża ciśnień, zabudowa odlewni żeliwa ciągłego, papiernia) powstała w okresie rewolucji przemysłowej.

²³ Studia Dobiegniewo, Drezdenko, Strzelce Krajeńskie, Stare Kurowo, Zwierzyn

W Strzelcach Krajeńskich zachowało się szereg prestiżowych realizacji z zakresu architektury i budownictwa użyteczności publicznej. Neorenesansowy ratusz staromiejski (1870-1872) znajduje się w zabudowie pierzejowej rynku. Atrakcyjne są również budynki szkół dla dziewcząt z 1889 r. i Seminarium Nauczycielskie (1905-1907) oraz modernistyczna Kasa Oszczędności (1940).

Wśród zabudowy mieszkalnej zwracają uwagę budynki z końca XVIII i początku XIX w., posadowione szczytem do ulicy, w tym ryglowy budynek mieszkalny z 2 poł. XVIII w. przy ul. Północnej 36, czy budynek spichlerza (1764?). Cenniejsze budynki mieszkalne z końca XIX w. i początku XX w. i prezentują neostylowe cechy stylistyczne oraz secesyjne, np. willa przy ul. Gorzowskiej 38, budynki mieszkalne przy Alei Wolności 3, ul. Brzozowej 4, Ks. Kard. Stefana Wyszyńskiego 8.

Dobiegniew – zabudowa miasta w większości współczesna, z powodu zniszczeń w 1945 r. – niska, o małomiasteczkowym charakterze, z dominantą w formie gotyckiego kościoła.

IV. Zabudowa wiejska²⁴

W zabudowie wsi dominuje zabudowa zagrodowa i jednorodzinna. Jej pierwotny charakter w ciągu XX w. uległ niemal całkowitemu zatarciu. W większości wsi typowa historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza pochodzi z końca XIX w. i pocz. XX w. Jest proste, parterowe budownictwo mieszkalne najczęściej w układzie kalenicowym, z dwuspadowymi dachami krytymi ceramiczną dachówką, murowane z kamienia i cegły, o symetrycznej kompozycji elewacji frontowej pozbawionej detali architektonicznych, z zachowaną niekiedy oryginalną stolarką okienną i drzwiową. Współcześnie większość budynków ulega modernizacji.

Z częstych pierwotnie budynków w konstrukcji szkieletowej, z XVIII i XIX w., do chwili obecnej zachowała się niewielka liczba obiektów. Zwykle są one w złym stanie technicznym, wiele obiektów zostało zdewaloryzowanych w wyniku remontów i modernizacji. Sporadycznie można je znaleźć np. w Ogardach, Ogardzkim Młynie, Karwinie, Buszowie, Pielicach. W miejscowości Ostrowite zachowały się 4 ryglowe budynki z lat 80. i 90. XIX w., zbudowane dla robotników leśnych. Dwa z nich zachowały się w stanie pierwotnym, z wydzieloną częścią gospodarczą, do której wchodziło się od szczytu budynku.

W Lubiczu licznie zachowała się monumentalna zabudowa bamberska, w tym charakterystyczne dla regionu budynki z kamienia.

Licznie natomiast występuje ceglana zabudowa gospodarcza z 1 poł. XX w., rzadziej obiekty w konstrukcję ryglowej lub kamiennej. Przemiany w obrębie zabudowy wiejskiej, przyczyniają się do zacierania starszych form budownictwa gospodarczego. W obrębie tego rodzaju zabudowy coraz trudniej znaleźć przykłady „małej architektury” w postaci gołębników, pieców chlebowych, warsztatów. Natomiast występują młyny – wymienione w rozdziale dotyczącym zabytków techniki.

VI. Zabytki techniki

Najciekawszym zabytkiem techniki w Powiecie Strzelecko-Drezdeneckim jest zespół elektrowni wodnej „Kamienna” na rzece Drawa w Głusku, jedna z najstarszych elektrowni wodnych w Polsce. Pierwsze prace związane z podjęto w 1896 r., zaś przemysłową eksploatację elektrowni datuje się na 1903 r. Dziś wykorzystuje się elementy techniczne, tj.: hydrozespoły z turbinami „Francisa” z 1893 i 1898 r., czy suwnica z 1909 r. Na uwagę zasługują także jazy robocze doprowadzające wodę do turbin, trójkomorowy jaz jałowy, komorowa przepławka dla ryb oraz niewykorzystywana dziś pochylnia dla tratw.

Do ciekawszych obiektów technicznych należą również huty szkła z XVII i XVIII w., których pozostałości można odszukać w okolicach miejscowości Głusko.

W znacznej części wsi powiatu zachowały się stacje transformatorowe, np. w Wilanowie, Żabicku, Sokółsku, Czyżewie, Dankowie, Gardzku, Lubiczu czy Brzozie.

Wraz z realizacją w 1857 r. linii kolejowej z Gorzowa do Krzyża powstały zespoły stacji kolejowych w: Górkach Noteckich (1890-1900), Sarbiewie (1890-1912), Zwierzynie (1857-1934), Starym

²⁴ Studia Dobiegniewo, Drezdenko, Strzelce Krajeńskie, Stare Kurowo, Zwierzyn

Kurowie i Nowym Drezenku (1857). Oprócz budynków dworców zachowały się budynki nastawni kolejowej (Górki Noteckie, Sarbiewo), szalety i komórki gospodarcze, warsztaty i magazyny (Sarbiewo) oraz budynki mieszkalne.

Zabytkowy charakter mają budynki zakładów wodociągowych w Drezenku wraz z wodociągową wieżą ciśnień. Wieże ciśnień występują w Strzelcach Krajeńskich i Gościmiu.

Na terenach wiejskich istnieją gorzelnie (Mierzęcín, Wielisławice, Gardzko) – zwykle związane z zabudową folwarczną, browary (Strzelce Krajeńskie), mleczarnie, kuźnie (Gardzko), młyny (Goszczanowice – młyn, dawny wiatrak z XVIII w., w rejestrze zabytków, Drezenko, Trzebiczy Młyn i dwa młyny wodne w Karwinie). Poza remizami, większość z nich pełni odmienne funkcje.

5.3.3. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome w Powiecie Strzelecko-Dreźnieńskim to przede wszystkim wyposażenie kościołów. W skład tej grupy wchodzi różnego rodzaju przedmioty rzemiosła artystycznego w postaci paramentów liturgicznych, odlewnictwa cyny (lichtarze), brązu (dzwony), obiekty malarstwa i rzeźby, stolarszczyzna (ołtarze, ławki, konfesjonały), witraże, etc.

Wyposażenie obecnie funkcjonujących kościołów jest nader skromne, co wynika z estetyki kościołów ewangelickich, którymi większość z nich była, oraz ze zniszczeń wojennych, np. wnętrze fary w Strzelcach Krajeńskich w 1945 r. zostało całkowicie wypalone. Bardziej jednorodne wyposażenie posiadają kościoły neostylowe pochodzące z końca XIX-pocz. XX w., np. kościół pw. Przemienienia Pańskiego w Drezenku, obejmujące, m.in. neogotyckie witraże oraz barokową płytę nagrobną pastora z 2 poł. XVIII w., przed kościołem.

Wśród cenniejszego wyposażenia należy wymienić szafowy ołtarz w kościele w Dobiegniewie (XVI-1 poł. XVII w.), pochodzący ze zniszczonej świątyni w Ostrowitem.

Wyjątkowe w regionie jest kompletne wyposażenie kościoła w Karwinie, w całości pochodzące z czasów jego budowy (XVIII), w tym ławki z wysokimi zapleckami i przedpiersiami, oraz ława kolatorska. Salowe wnętrze kościoła nakryte jest stropem belkowym, zdobionym bogatą dekoracją malarską o charakterze ludowym, z motywem wici roślinnej.

5.3.4. Zabytki archeologiczne

Zasób i charakter stanowisk archeologicznych określa Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz rejestr i ewidencja zabytków prowadzone przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków.

Stanowiska archeologiczne na terenie Powiatu Strzelecko-Dreźnieńskiego obejmują okresy pradziejowe od paleolitu (np. Moczele, Radęcín, Podlesiec, Przeborowo), mezolitu (np. Lubiátów, Bagniewo. Błotno, Gościm, bursztynowy konik z Dobiegniewa) i neolitu (np. Trzebiczy Młyn, Gościm, Stare Bielice), po średniowiecze. Są wśród nich stanowiska stacjonarne jak: grody, osady, cmentarzyska, pozostałości dawnych osad, nawarstwienia kulturowe historycznych miast (Drezenko, Strzelce Krajeńskie, Danków, Dobiegniew), nawarstwienia historycznych wsi oraz ruchome zabytki archeologiczne.

Spośród kultur pradziejowych najwięcej znalezisk dotyczy epoki brązu – do ok. 700 p.n.e. i epoki żelaza – do ok. 600 r., w tym kultury łużyckiej (1300 r. p.n.e.-300 r. p.n.e.). Z III okresu brązu pochodzą cmentarzyska z Goszczanowa i Goszczanowca, Chełma Dreźnieńskiego, Przytocznej, Starego Kurowa i groby – kurhany w Gościmiu. W początku okresu żelaza (700-550 roku p.n.e.) z kręgu kultury łużyckiej wyodrębniła się grupa górzycza, której zabytki pochodzą z Drezenka. W późnym okresie przedrzymskim i

w czasie wpływów rzymskich (lata 100 p.n.e-400 n.e.) znane są osady w Kleśnie, Łęgowie, Sarbiewie i Górkach Noteckich. W Goszczanowie znaleziono posążek z czasów cesarza Karakalli (211-217 rok n.e.).

W starszym i młodszym okresie wpływów rzymskich (0-400 r. n.e.), panowała kultura przeworska. Z okresu wędrówki ludów (lata 400-600 n.e.) pochodzą sporadyczne znaleziska z Kleśna.

Okres średniowiecza (lata od 600 do 1200 n.e.) charakteryzują, m. in. osady w Goszczanówku, Goszczanowcu i Gościmiu, cmentarzyska w Górkach Noteckich, Drezdenku oraz znaleziska z Chełma Drezdeneckiego, Goszczanówka, Goszczanowa i Gościmia. Ludność wówczas zajmowała się uprawą roli, hodowlą zwierząt, rybołówstwem, myślistwem, bednarstwem, garncarstwem, kowalstwem, szewstwem, wyrobem przedmiotów z kości, rogu i drzewa. W Drezdenku, Łęgowie, Górkach Noteckich, Gościmiu znaleziono żarna, w Trzebiczu – żarna i sierp, w Przynotecku – sierp, w Górkach Noteckich – strzemiona. Z kolei przęśliki, np. z Trzebicza, wskazują na uprawianie tkactwa.

Na ożywione stosunki handlowe wskazują monety z różnych krajów, ozdoby i siekańce srebrne (monety z Przyborowa z pocz. XI w., srebrne siekańce z Drezdenka, srebrny skarb (XI) z Chełma Drezdeneckiego).

Resztki po domach odkryto w Goszczanowcu, w Górkach Noteckich i w Trzebiczu. Słowiańskie osady z VIII-IX w. to owalnice i ulicówki ulokowane na krawędziach pradoliny (Niegosław), z X-XI w. pochodzą okolnice, często posiadające staw w środku wsi, spełniające zadania obronne. Na obszarze dna doliny przeważa typ wsi rozproszonych.²⁵

Z terenu powiatu do rejestru zabytków wpisanych jest stosunkowo niewiele stanowisk: stanowiska w Dankowie: dwa gródki i wały ziemne oraz grodziska w Drezdenku i koło Gardzka – z wczesnego średniowiecza. Ochroną w mpzp objęte są również wielkoobszarowe i wielokulturowe stanowiska, np. we wsi Przyłęg i Długie, a także zespoły koncentracji stanowisk występujące na terenie każdej gminy (np. Ogardy, Wielisławice).

5.3.5. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego funkcjonują:

- **Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej im. Franciszka Grasia** – muzeum regionalne w Drezdenku, założone w 1985 r. Gromadzi materiały dotyczące historii miasta i okolic, gospodarki leśnej, myślistwa, rolnictwa, gospodarki domowej i pszczelarstwa.
- **Muzeum Woldenberczyków** – powstało w 1987 r. w **Dobiegiewie**, na terenie **Oflagu IIC Woldenberg (niemiecki obóz jeniecki przeznaczony dla oficerów Wojska Polskiego)**, z **inicjatywy byłych jeńców Oflagu IIC Woldenberg. W jego zbiorach znajdują się oryginalne pamiątki z czasów niewoli, подарowane przez Woldenberczyków.** Muzeum mieści się w baraku niemieckiej części obozu. Niektóre elementy wyposażenia obozowego przeniesiono z pozostałych części obozu, m.in. drzwi pochodzące z aresztu obozowego, płyty nagrobne z cmentarza obozowego, prawą stronę ołtarza z kaplicy obozowej – płaskorzeźba wykonana przez prof. Stanisława Horno-Popławskiego.
- **Skansen Technik Wiejskiej w Wielisławicach** – prywatny, ulokowany jest w pozostałościach założenia folwarczno-dworskiego z XIX w. W skład zabudowań wchodzi między innymi: gorzelnia ze stylową piwnicą, kuźnia, murowane stodoły z 1885 r. i zabudowania gospodarcze. W zbiorach znajdują się stare ciągniki, maszyny rolnicze, motocykle, samochody osobowe i ciężarowe oraz pojazdy militarne.

²⁵ B. Werner, Przyczynek do osadnictwa polskiego na obszarze ziem bagiennych nad Dolną Notecią i Wartą; http://www.zbc.uz.zgora.pl/Content/51129/8_werner_przyczynek.pdf

5.3.5. Dziedzictwo niematerialne

Wartości niematerialne, obok dziedzictwa materialnego, wyznaczają tożsamość kulturową regionu. Wartości niematerialne to kultura duchowa i społeczna, znajdująca odzwierciedlenie w wierzeniach, języku, obrzędowości, obyczajach i zwyczajach.

Współczesne społeczeństwo Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego to społeczność postmigracyjna, powstała w efekcie wydarzeń historycznych. Mieszkańcy tych ziem, reprezentujący różne grupy kulturowe i etniczne, osiedlili się tu w wyniku przymusowych przesiedleń. Powojenna polityka państwa, zmierzająca do zatarcia różnic poszczególnych mniejszości i narzucająca jednolity narodowy charakter, nie sprzyjała pielęgnowaniu tradycji i obyczajów przywiezionych ze stron rodzinnych. W konsekwencji większość mieszkańców długo nie mogła się zaaklimatyzować, zapuścić przysłowiowych korzeni.

Dopiero w wyniku transformacji systemowej, zapoczątkowanej w końcu lat 80.XX w., następuje coś na kształt transformacji kulturowej – społeczeństwo na nowo się definiuje i kształtuje swoją tożsamość. Jednym z jej aspektów jest zwrot ku historii miejsca zamieszkania i postrzeganie go jako małej ojczyzny, a przejawem – liczne inicjatywy naukowe i kulturalne odnoszące się do byłych mieszkańców tego terenu oraz ich spuścizny, a także budowanie tradycji wokół wartości przywiezionych z Kresów dawnej Polski wschodniej.

W 1947 r., w ramach Akcji Wisła na teren powiatu przesiedlono 1742 Łemków. Mieszkają w Strzelcach, Tucznie, Bobrówku, Ługach, Brzozie, Przyłęgu czy Wełminie. Na Ziemiach Odzyskanych swoją kulturę odtwarzają praktycznie od początku. Łemkowie wyznania prawosławnego i greckokatolickiego, skupieni wokół cerkwi w Brzozie i Ługach, wciąż kultywują swoje tradycje i obrzędy. Zasymilowali się Łemkowie rzymskokatolicy.

Stowarzyszenie Miłośników Kultury Łemkowskiej w Strzelcach Krajeńskich prowadzi pracę kulturalną z dziećmi, młodzieżą i dorosłymi. Zajęcia, od 2004 r., odbywają się w Centrum Kultury Łemkowskiej „Lemko Tower”, w wyremontowanej wieży ciśnieli. Cyklicznie odbywają się „Wieczory z kulturą łemkowską”, a także muzyczne biesiady przy ognisku oraz integracyjne koncerty polskich i prawosławnych chórów. W „Lemko Tower” działają zespoły muzyczne, galeria, odbywają się wernisaże, spotkania, pokazy filmów, działa jedyne w Polsce radio łemkowskie i wydawnictwo. Dziecięco-młodzieżowy zespół „Lemko Tower” jest obecnie wizytówką powiatu. Co roku w Ługach organizowana jest „Łemkowska Watra”, największe spotkanie łemkowskie w regionie. Mieszkańcy Brzozy organizują „Szczedryj Weczer”, i kiermasz na św. Michała, w cerkwi w Brzozie powstał łemkowski chór prowadzony przez Oleha Smohleja.

Równolegle działalność kulturalną na terenie miast i gmin upowszechniają ośrodki kultury, biblioteki publiczne oraz stowarzyszenia i organizacje pozarządowe.

5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego znajduje się 119 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w tym 3 stanowiska archeologiczne (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu kształtuje się następująco:

- gmina Dobiegniew: 20 obiektów,
- gmina Drezdenko: 42 obiekty,
- gmina Stare Kurowo: 7 obiektów,
- gmina Strzelce Krajeńskie: 44 obiekty, w tym 3 stanowiska archeologiczne,
- gmina Zwierzyn: 6 obiektów.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	GMINA	OBIEKT	ADRES	NUMER REJESTRU ZABYTEKÓW	DATA WYDANIA DECYZJI/ZAWIADOMIENIA
1	Chomętowo	Dobiegniew	Spichlerz obronny gotycki		1959	04.10.1973
2	Chomętowo	Dobiegniew	Kościół d. ewangelicki ob. fil. rzym.-kat. pw. Dzieciątka Jezus		L-133/A	26.02.2004
3	Dobiegniew	Dobiegniew	Baszta z fragm. murów miejskich	ul. Zabytkowa	198 KOK-I-23/76	16.03.1961 22.10.1976
4	Dobiegniew	Dobiegniew	Kościół paraf. pw. Chrystusa Króla wraz z terenem dawnego cmentarza		197 KOK-I-22/76 L-186/A	16.03.1961; 22.10.1976 25.11.2005
5	Dobiegniew	Dobiegniew	Arsenał	ul. Szpitalna 1	1145; KOK-I-201/76 L-391/A	15.04.1964 07.12.1976 19.03.2010
6	Grąsy	Dobiegniew	Dwór		KOK-I-407/92	21.07.1992
7	Grąsy	Dobiegniew	Młyn		KOK-I-272/79	24.09.1979
8	Ługi	Dobiegniew	Kościół prawosławny wraz z terenem przykościelnym		L-56	28.02.2002
9	Mierzęcín	Dobiegniew	Pałac		48 KOK-I-3/76	12.10.1954 21.10.1976
10	Mierzęcín	Dobiegniew	Park pałacowy z podwórzem gospodarczym, cmentarzem i drogą dojazdową do zespołu		KOK-I-276/79	05.10.1979

11	Mierzęcín	Dobiegñiew	Dawny kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. kościół fil. pw. Wniebowzięcia NMP wraz z otoczeniem przykościelnym		L-128/A	02.02.2004
12	Osiek	Dobiegñiew	Pałac wraz z oficynami		543; KOK-I-271/79	30.05.1963; 24.09.1979
13	Osiek	Dobiegñiew	Park pałacowy		KOK-I-334/89	20.12.1989
14	Ostrowite	Dobiegñiew	Kościół ruina		KOK-I-404/92	23.06.1992
15	Podlesiec	Dobiegñiew	Zabudowania folwarczne		1924	19.04.1971
16	Radęcín	Dobiegñiew	Dawny kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki kościół parafialny pw. św. Apostołów Piotra i Pawła wraz z otoczeniem w obrębie działki nr 357		L-863/A	15.06.2021
17	Słonów	Dobiegñiew	Dawny kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. kościół fil. pw. Matki Boskiej Różańcowej wraz z otoczeniem przykościelnym		L-130/A	03.02.2004
18	Słówin	Dobiegñiew	Kościół pw. Wniebowzięcia NMP		500	22.12.1965
19	Stare Osieczno	Dobiegñiew	Dawny schron obserwacyjny na terenie dawnego cmentarza ewangelickiego		L-652/A	09.06.2014
20	Wołogoszcz	Dobiegñiew	Kościół fil. pw. Podwyższenia Krzyża Św.		298	05.07.1958
21	Drezdenko	Drezdenko	Dom	Kościuszkí 16	KOK-I-337/88	08.04.1988
22	Drezdenko	Drezdenko	Dom	Kościuszkí 19	1127	15.04.1964
23	Drezdenko	Drezdenko	Gmach dawnego sądu obwodowego	Kościuszkí 31	KOK-I-365/91	02.09.1991
24	Drezdenko	Drezdenko	Dom	Krakowska 11	1129 L-373/A	15.04.1964 22.02.2010
25	Drezdenko	Drezdenko	Kamienica z oficynami	Krakowska 12a	WKZ-I-428/94	18.11.1994
26	Drezdenko	Drezdenko	Budynek mieszkalny	Krakowska 15	KOK-I-352/91	11.04.1991
27	Drezdenko	Drezdenko	Kamienica	Lwowska 6	450/98 L-377/A	18.11.1998 02.03.2010
28	Drezdenko	Drezdenko	Zespół zabudowy	Łąkowa	1147	15.04.1964

29	Drezdenko	Drezdenko	Dom	Łąkowa 11	1134	15.04.1964
30	Drezdenko	Drezdenko	Dom	Łąkowa 6	1133	15.04.1964
31	Drezdenko	Drezdenko	Dawna willa fabrykancka, ob. siedziba Ośrodka Pomocy Społecznej	Marszałkowska 18	L-177/A	30.08.2005
32	Drezdenko	Drezdenko	Willa właściciela tartaku, ob. siedziba administracji GS "Samopomoc Chłopska"	Niepodległości 10	L-316/A	15.05.2009
33	Drezdenko	Drezdenko	Kamienica	pl. Wileński 2	438/96	18.09.1996
34	Drezdenko	Drezdenko	Kamienica	pl. Wileński 3	437/96	18.09.1996
35	Drezdenko	Drezdenko	Spichlerz	pl. Wolności 11 (dawniej 12)	199 KOK-I-24/76 L-319/A	16.03.1961 22.10.1976 25.05.2009
36	Drezdenko	Drezdenko	Fragment murów miejskich z piwnicą przy kamienicy Pl. Wolności 12 [dawnej, ob. przy Pl. Wolności 11]		540 KOK-I-55/76	30.05.1963 28.10.1976
37	Drezdenko	Drezdenko	Kamienica	pl. Wolności 12 (d. nr 21)	1098 KOK-I-189/76	15.04.1964 30.11.1976
38	Drezdenko	Drezdenko	Budynek mieszkalny	Poniatowskiego 25	KOK-I-409/92 L-378/A	02.09.1992 03.03.2010
39	Drezdenko	Drezdenko	Budynek gospodarczy i gołębnik	Słoneczna 1	KOK-I-408/92	02.09.1992
40	Drezdenko	Drezdenko	Dawny budynek szkolny nauczania podstawowego, ob. budynek Szkoły Podstawowej Nr 1	Szkolna 11	L-203/A	28.03.2006
41	Drezdenko	Drezdenko	Zespół zabudowy	Wiejska	1146	15.04.1964
42	Drezdenko	Drezdenko	Dom	Wiejska 27	1132	15.04.1964
43	Drezdenko	Drezdenko	Dom	Wiejska 6	1131	15.04.1964
44	Drezdenko	Drezdenko	Kamienica	Żeromskiego 11	KOK-I-510/63 442/97	30.05.1963 01.08.1997
45	Drezdenko	Drezdenko	Wartownia przy bramie wjazdowej do pałacu tzw. Kordegarda	pl. Wolności 8	KOK-I-53/76	28.10.1976
46	Drezdenko	Drezdenko	Kościół paraf. pw. Przemienienia Pańskiego wraz z terenem dawnego cmentarza	pl. Kościelny 2	WKZ-I-430/94	27.12.1994
47	Drezdenko	Drezdenko	Pałac, kordegarda (ob. Szkoła Podstawowa nr 2)	pl. Wolności 8	200; 539	16.03.1961; 30.05.1963
48	Drezdenko	Drezdenko	Zespół urbanistyczno-		238; 2182/75	03.04.1961; 31.01.1975

			krajobrazowy			
49	Drezdenko	Drezdenko	Kościół fil. pw. Matki Bożej Różańcowej wraz z otoczeniem		L-308/A	06.04.2009
50	Drezdenko	Drezdenko	Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z otoczeniem	ul. Niepodległości 41	L-367/A	21.12.2009
51	Goszczanowiec	Drezdenko	Dawny kościół ewangelicki obecnie rzymskokatolicki kościół filialny pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus		L-709/A	23.12.2015
52	Goszczanowiec	Drezdenko	Młyn (wiatrak)		1104	15.04.1964
53	Goszczanówek	Drezdenko	Chałupa nr 18		1105	15.04.1964
54	Goszczanówko	Drezdenko	Kościół filialny p.w. Św. Jana Chrzciciela		L-284/A	16.05.2008
55	Gościm	Drezdenko	Kościół fil. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP wraz z terenem przykościelnym		L-53	16.01.2002
56	Karwin	Drezdenko	Kościół fil. pw. Podwyższenia Krzyża Św.		541 KOK-I-54/76	30.05.1963 28.10.1976
57	Lubiatów	Drezdenko	Kościół fil. pw. św. Józefa		1109 KOK-I-193/76	15.04.1964 30.11.1976
58	Lubiewo	Drezdenko	Dawny kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. kościół fil. pw. Matki Boskiej Szkaplerznej wraz z otoczeniem		L-354/A	25.11.2009
59	Przeborowo	Drezdenko	Kościół		1113 KOK-I-196/76	15.04.1964 01.12.1976
60	Trzebicz	Drezdenko	Kościół par. pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z terenem przykościelnym		L-52	15.12.2001
61	Trzebicz	Drezdenko	Młyn-chałupa		1122	15.04.1964
62	Trzebicz	Drezdenko	Dawna willa właściciela tartaku wraz z otoczeniem	Roli-Żymierskiego 27	L-542/A	28.12.2012
63	Błotnica	Stare Kurowo	D. kościół ewangelicki ob. rzym.-kat. fil. pw. św. Michała Archanioła wraz z otoczeniem		L-334/A	20.07.2009
64	Głębozec	Stare	D. kościół		L-333/A	14.07.2009

		Kurowo	ewangelicki ob. rzym.-kat. fil. pw. św. Barbary wraz z otoczeniem			
65	Łącznica	Stare Kurowo	D. kościół ewangelicki ob. rzym.-kat. fil. pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny wraz z otoczeniem		L-332/A	14.07.2009
66	Nowe Kurowo	Stare Kurowo	Dawny kościół ewangelicki, ob. rzymskokat. kościół fil. pw. Matki Bożej Szkaplerznej wraz z otoczeniem		L-331/A	27.10.2009
67	Pławin	Stare Kurowo	D. kościół ewangelicki ob. rzym.-kat. fil. pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy wraz z otoczeniem		L-330/A	14.07.2009
68	Przynotecko	Stare Kurowo	Kościół pw. MB Częstochowskiej	Przynotecko 113	1114	15.04.1964
69	Stare Kurowo	Stare Kurowo	Kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła	ul. Kościelna	L-253/A	21.06.2007r.
70	Bobrówko	Strzelce Krajeńskie	Pałac		645 KOK-I-84/76 L-303/A	18.12.1963 2.11.1976 28.11.2008
71	Bronowice	Strzelce Krajeńskie	Zespół kościelny: d. kościół ewang. ob. rzym.-kat. fil. pw. Chrystusa Króla, d. cmentarz ewangelicki, mur ceglano-kamienny		L-307/A	09.02.2009
72	Bronowice	Strzelce Krajeńskie	Chałupa nr 8		1099	15.04.1964
73	Brzoza	Strzelce Krajeńskie	Cerkiew prawosławna		1100 KOK-I-190/76	15.04.1964 30.11.1976
74	Brzoza	Strzelce Krajeńskie	Spichlerz		1920	19.04.1971
75	Brzoza	Strzelce Krajeńskie	Park o charakterze krajobrazowym łącznie z terenem przykościelnym- d. cmentarzem ewangelickim, zlokalizowanym przy kościele ewangelickim, ob. greko-katolickim		L-183/1-2/A	07.11.2005

			pw. św. Michała Archaniola, w obrębie historycznego zespołu rezydencjonalnego			
76	Brzoza	Strzelce Krajeńskie	Aleja platanowa wzdłuż drogi gminnej w kierunku Strzelce Kraj.- Brzoza	Brzoza dz. nr 257/6	L-193/A	23.02.2006
77	Buszów	Strzelce Krajeńskie	Kościół		1102	15.04.1964
78	Danków	Strzelce Krajeńskie	Zespół folwarczny wraz z parkiem pałacowym składający się z oficyny pałacowej, stajni wraz z gołębnikiem, kotłowni i lodowni.		L-23	20.02.2000
79	Gardzko	Strzelce Krajeńskie	Kościół filialny pw. św. Jana Chrzciciela		L-262/A	24.08.2007
80	Licheń	Strzelce Krajeńskie	Kościół fil. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP		1108 KOK-I-192/76	15.04.1964 30.11.1976
81	Licheń	Strzelce Krajeńskie	Stajnia dworska		1921 KOK-I-204/76	19.04.1971 07.12.1976
82	Lipie Góry	Strzelce Krajeńskie	Kościół pw. św. Józefa		201	16.03.1961
83	Lubicz	Strzelce Krajeńskie	Kościół fil. pw. św. Ap. Piotra i Pawła		202 KOK-I-25/76	16.03.1961 22.10.1976
84	Ogardy	Strzelce Krajeńskie	Dwór	Ogardy 63	1923 KOK-I-206/76 L-370/A	19.04.1971 07.12.1976 15.02.2010
85	Ogardy	Strzelce Krajeńskie	Kościół pw. św. Stanisława Kostki		1922 KOK-I-205/76	19.04.1971 07.12.1976
86	Ogardy	Strzelce Krajeńskie	Pałac		1111 KOK-I-194/76	15.04.1964 01.12.1976
87	Pielice	Strzelce Krajeńskie	Kościół pw. MB Nieustającej Pomocy		1112 KOK-I-195/76	15.04.1964 01.07.1976
88	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Krasińskiego Janka 11, ob. Targowa 11	1125	15.04.1964
89	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Ludowa 16	1139	15.04.1964
90	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Budynek gospodarczy	Ludowa 31	1121	15.04.1964
91	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Ludowa 31	1140	15.04.1964
92	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Mickiewicza 18	1141	15.04.1964
93	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Południowa 13	1142 KOK-I-200/76	15.04.1964 07.12.1976

94	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Południowa 17	1143	15.04.1964
95	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Północna 36	1926 KOK-I-208/76	21.04.1971 07.12.1976
96	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Północna 38	1144	15.04.1964
97	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Brygady Saperów 19	1135 L-347/A	15.04.1964 07.10.2009
98	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Brygady Saperów 20	1123 L-362/A	15.04.1964 17.12.2009
99	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Brydagi Saperów 25	1137 L-361/A	15.04.1964 11.12.2009
100	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Kolegiata (kościół paraf. pw. NMP)	Sienkiewicza	83 KOK-I-9/76	27.02.1958 22.11.1976
101	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Dom	Wojska Polskiego 4	1927 KOK-I-209/76	21.04.1971 07.12.1976
102	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Baszta przy Nowej Bramie		204 KOK-I-27/76	16.03.1961 23.10.1976
103	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Brama Młyńska		203 KOK-I-26/76	16.03.1961 22.10.1976
104	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Brama Wschodnia		KOK-I-28/76	23.10.1976
105	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Średniowieczne mury obronne wraz z otoczeniem obejmującym pas szerokości 50-100 m wokół zabytku		KOK-I-263/79 L-405/A	20.08.1979 16.07.2010
106	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Spichlerz przy Bramie Wsch.	ul. Wojska Polskiego 1	1136 KOK-I-199/76	15.04.1964 07.12.1976
107	Strzelce Krajeńskie	Strzelce Krajeńskie	Zespół urbanistyczno-krajobrazowy miasta Strzelce Kraj.		73 2172/75 KOK-I-7/76	07.11.1957 31.01.1975 21.10.1976
108	Tuczno	Strzelce Krajeńskie	Pałac i budynek mieszkalny [oficyna]		KOK-I-210/76	07.12.1976
109	Tuczno	Strzelce Krajeńskie	Park pałacowy		KOK-I-343/90	05.02.1990
110	Wielistawice	Strzelce Krajeńskie	Kościół fil. pw. MB Częstochowskiej		1119 KOK-I-198/76	15.04.1964 07.12.1976
111	Gościmiec	Zwierzyn	Kościół fil. pw. Narodzenia NMP		1106 KOK-I-191/76	15.04.1964 30.11.1976
112	Górecko	Zwierzyn	Kościół pw. św. Stanisława Bpa		1107	15.04.1964
113	Sarbiewo	Zwierzyn	Dwór i folwark		1925	19.04.1971
114	Sarbiewo	Zwierzyn	Zespół dworski: dwór, stodoła, czworak, obora i park		KOK-I-207/76	07.12.1976
115	Zwierzyn	Zwierzyn	Kościół fil. pw. św. Jana Chrzciciela		1118 KOK-I-197/76	15.04.1964 07.12.1976
116	Żółwin	Zwierzyn	Dawny kościół protestancki ob. rzym.-kat. fil. pw.		L-114/A	01.09.2003

			Św. Andrzeja Boboli					
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE								
LP.	AZP	MIEJSCOWOŚĆ	GMINA	NR STAN. W MIEJS.	NR STAN. NA OB.	TYP STANOWISKA	CHRONOLOGIA	NR REJESTRU ZABYTKÓW
117	41-13	Danków	Strzelce Krajeńskie	9	22	grodzisko?	ŚR	L-86/C z dn. 10.03.2011
118	41-13	Danków	Strzelce Krajeńskie	10	30	gródek	PS	L-86/C z dn. 10.03.2011
119	41-13	Danków	Strzelce Krajeńskie	12	31	ziemne wały obronne	SR	L-86/C z dn. 10.03.2011

5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego znajdują się zabytki ruchome. Część z nich została objęta ochroną prawną przez wpisanie do rejestru zabytków województwa lubuskiego. Głównie stanowią one wyposażenie kościołów. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać w Delegaturze Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gorzowie Wielkopolskim.

5.5. Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w odniesieniu do w/w ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane).

Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto organ wykonawczy gminy o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków.

Na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego stan opracowania gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami jest znikomy. Tylko jedna gmina (gmina Dobiegniew) jest w trakcie tworzenia aktualnej dokumentacji. Dwie gminy mają ewidencje z 2012 r., które należałoby zaktualizować, gdyż część obiektów mogła zostać wyburzona lub zmodernizowana, tracąc swoje walory. W związku z tym brak jest także opracowanych Gminnych programów opieki nad zabytkami. Nie jest to korzystne dla ochrony i opieki nad zabytkami, a przede wszystkim dobrego zarządzania tym zabytkowym zasobem przez poszczególne gminy. (Tabela nr 2).

Tabela nr 2. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego

GMINA	GMINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTEKAMI
Dobiegniew	w trakcie aktualizacji i opiniowania	w trakcie opiniowania
Drezdenko	opracowana w 2012 r.	BRAK
Strzelce Krajeńskie	opracowana w 2010 r., do aktualizacji	BRAK
Stare Kurowo	opracowana w 2012 r.	BRAK
Zwierzyn	BRAK	BRAK

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT (Tabela nr 3), skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego. Analiza SWOT wykazuje duży potencjał zasobu zabytkowego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego. Ranga zabytków i ich stan poznania pozwalają na podejmowanie szerokich działań promocyjnych. Stan zachowania i zagospodarowania obiektów wskazuje na konieczność planowego eliminowania zagrożeń. Charakter zagrożeń wynikających głównie z niedoboru środków, a zarazem z presji inwestycyjnej, pozwala na poszukiwanie działań pośrednich – angażowanie środków inwestycyjnych z poszanowaniem wartości

dziedzictwa. Zagrożeniem, które należy wyeliminować w pierwszej kolejności, jest niewystarczająca świadomość wartości i potrzeby ochrony posiadanego zasobu dziedzictwa. Ponadregionalne znaczenie części zabytków może być magnesem przyciągającym turystów i inwestorów z zewnątrz, ożywiającym gospodarczo poszczególne obszary. Jednocześnie może być czynnikiem podnoszącym wartość zabytków w oczach społeczności miejscowych. Obiekty o znaczeniu regionalnym mogą być elementem integracji społeczności lokalnych. By nie przeważyły zagrożenia i słabe strony należy dążyć do wzmożenia działań edukacyjnych i promocyjnych oraz podejmować inicjatywy i programy regionalne.

Dla wykorzystania potencjału gospodarczego i kulturowego zasobu zabytków regionu należy nie dopuszczać do utraty poszczególnych obiektów, przez właściwe gospodarowanie, zabezpieczanie i konsekwentne utrzymywanie nieruchomości. Władze Powiatu powinny tworzyć zachętę dla indywidualnych właścicieli obiektów zabytkowych. Rozbudowana, istniejąca bogata propozycja atrakcji kulturalnych i turystycznych (szlaki, muzea, obiekty do zwiedzania, tereny rekreacyjno-przyrodnicze) powinna być rozwijana komplementarnie, by poszczególne obiekty tworzyły sieć i „zatrzymywały” potencjalnego turystę w regionie. Jednocześnie funkcje obiektów powinny być formułowane również z myślą o społecznościach lokalnych, które w wyniku przekształceń stają się aktywnymi odbiorcami propozycji. Fundamentalne znaczenie ma współdziałanie w zakresie ochrony zabytków, ochrony środowiska naturalnego i krajobrazu. Priorytetem powinny być zintegrowane działania władz samorządowych i społecznych grup nacisku w celu podniesienia jakości przestrzeni publicznej i prywatnej, których integralnym składnikiem będzie dbałość o zachowanie oraz rewaloryzację zabytków i krajobrazu kulturowego regionu.

Tabela nr 3. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE POWIATU STRZELECKO-DREZDENECKIEGO	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • bogaty i różnorodny zasób zabytków; • zachowane rejestrowe obiekty sakralne o wysokiej wartości kulturowej, dwory, pałace, zespoły pałacowo-parkowe oraz cmentarze; • otwartość i przychyłność władz samorządowych; • uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji na konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków; • walory turystyczne regionu (tereny chronione, dziedzictwo historyczne); • wysoka dostępność do atrakcyjnie położonych jezior nazywanych „Lubuskimi Mazurami”; • aktywnie działające na terenie powiatu instytucje, i organizacje zajmujące się promowaniem kultury, w tym: Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej im. Franciszka Grasia, Muzeum Woldenberczyków, Skansen Technik Wiejskiej w Wielisławicach. 	<ul style="list-style-type: none"> • niewielka ilość opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami; • ograniczona współpraca pomiędzy samorządami i powiatem (brak identyfikacji gmin z powiatem, brak wspólnej oferty promocyjno-turystycznej); • zły stan zachowania części obiektów zabytkowych i postępujący proces ich niszczenia; • brak wystarczających środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; • niewystarczające środki finansowe w budżecie powiatu na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego; • zanik tradycyjnych zawodów i rzemiosła; • uboga oferta kulturalna (mała liczba wydarzeń kulturalnych); • niewystarczająca ilość ścieżek rowerowych.

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • potencjał do rozwoju różnych form turystyki; • położenie geograficzne (gleby, bliskość dużych aglomeracji – potencjalnych rynków zbytu); • kreatywność inwestorów turystycznych; • poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzanie nowoczesnych, bazujących na technologiach internetowych systemów informacji turystycznej; • potencjał dla rozwoju produktów regionalnych; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki; • rozszerzenie i polepszenie bazy noclegowej i gastronomicznej; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój działalności gospodarczej o charakterze turystycznym na bazie dziedzictwa kulturowego; • zatrzymanie degradacji substancji zabytkowej i poprawa estetyki miejscowości; • zwiększenie technologicznych możliwości prezentowania i promowania oferty kulturalnej powiatu w otoczeniu. 	<ul style="list-style-type: none"> • nadmierna komercjalizacja zabytków, która oddala je od społeczeństwa lokalnego; • zniekształcenie zespołów zabudowy historycznej poprzez wprowadzenie nowej zabudowy, nieliczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami; • presja inwestorów na przebudowę (często niewłaściwą ze stanowiska konserwatorskiego) i zmianę funkcji zespołów i obiektów zabytkowych; • klęski i zdarzenia losowe; • niewystarczający nadzór nad zabytkami ze strony instytucji do tego powołanych; • tworzenie strategii bez mechanizmów ich efektywnego wdrażania; • brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę zabytków i zabezpieczenie zabytków oraz edukację w tej dziedzinie; • pogarszający się stan techniczny ze względu na wysokie koszty prac konserwatorskich; • niewłaściwe prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Ustawa określa główne cele PPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,

- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy PPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego. W PPOnZ wyznaczono dwa priorytety, kierunki działań oraz zadania. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania PPOnZ.

Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze powiatu sprawozdania z częściowego wykonania PPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji PPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania PPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 4 i 5.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

Priorytet I. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego.

Priorytet II. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego.

Tabela nr 4. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu nr I

PRIORYTET I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Kierunek 1: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	I.1.1. Ustanawianie przez Starostę na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków, prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków, wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków, wydawanie zaświadczeń osobom prawnym lub innym jednostkom organizacyjnym nieposiadającym osobowości prawnej, pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków.	czy wyznaczono opiekunów, ilu, ilość wydanych zaświadczeń, czego dotyczyły
	I.1.2. Umieszczanie przez Starostę w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków, znaku informującego o tym, że zabytek ten podlega ochronie.	czy umieszczono znaki, ile i gdzie
	I.1.3. Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego.	czy aplikowano o środki, na co, czy pozyskano fundusze i ile
	I.1.4. Kontynuowanie przyznawania dotacji na w sprawie zasad udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.	ilość złożonych wniosków, ilość przekazanych środków, na jakie obiekty, zakres prac

	I.1.5. Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków stanowiących własność powiatu, w celu wytypowania najbardziej zagrożonych, wymagających niezbędnych remontów, na tej podstawie opracowanie planu remontów.	ile i jakie obiekty wytypowano do remontów/konserwacji, planowany zakres prac, jakie działania zrealizowano, z jakich funduszy, wartość poniesionych środków
	I.1.6. Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, stanowiących własność powiatu.	
	I.1.7. Podejmowanie działań zabezpieczających przed zniszczeniem i poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych stanowiących własność Skarbu Państwa, którymi gospodaruje Starosta Powiatu.	

Tabela nr 5. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu nr II

PRIORYTET II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Kierunek 1: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu.	II.1.1. Wydawanie materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie oraz wspieranie wydawania niekomercyjnych niskonakładowych wydawnictw (katalogów, przewodników, albumów, widokówek, kalendarzy i innych wydawnictw prezentujących środowisko kulturowe powiatu.	ilość wydanych materiałów, w jakiej postaci, czego dotyczyły, z kim współpracowano
	II.1.2. Upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu, a także o jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu oraz w innych dostępnych środkach masowego przekazu.	jak upowszechniano wiedzę, gdzie, czy i co zamieszczono na stronie www, ilość odsłon
	II.1.3. Nagłaśnianie i informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego.	w jaki sposób informowano, z kim współpracowano, czego dotyczyły działania
	II.1.4. Opracowanie interaktywnej mapy powiatu z naniesioną lokalizacją obiektów zabytkowych, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego.	czy opracowano mapę, ilość poniesionych środków, ilość odsłon
	II.1.5. Opracowywanie sprawozdań z realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami przy ścisłej współpracy z gminami z terenu powiatu oraz udostępnianie sprawozdania do publicznej wiadomości.	czy i ile opracowano sprawozdań, czy uczestniczyły w tym gminy powiatu, które, czy udostępniono dokument, gdzie, ilość odsłon

8. Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

PPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym PPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu;

- **instrumenty finansowe:**

- finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP);

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego;
- edukacja kulturowa;
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego;
- informacja na temat znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju powiatu;
- współdziałanie z organizacjami społecznymi;

- **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów powiatu dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu (np. strategia rozwoju powiatu, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego;

- **instrumenty kontrolne:**

- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego,

- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji PPOnZ oraz aktualizacja PPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji PPOnZ.

9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze powiatu z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów PPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje samorządu województwa,
- dotacje powiatowe,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła pozostałe:

- źródła unijne.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez

ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

- **Dotacje Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – udzielane są na podstawie przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z przepisami wykonawczymi do ww. ustawy, tj.: w rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Wnioski o dofinansowanie prac, które zostaną przeprowadzone, składa się do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja ma być udzielona. Wnioski o dofinansowanie prac przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku, składa się do dnia 30 czerwca roku, w którym dotacja ma być udzielona.

- **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu województwa lubuskiego – zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa lubuskiego określone zostały w uchwale nr XXXI/296/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 22 października 2012 r. oraz uchwale nr XL/610/17 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 19 grudnia 2017 r. zmieniającej uchwałę w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa lubuskiego (Dz. U. z 2017 r., poz. 2806 – witryna internetowa: www.lubuskie.pl).

Dotacje z budżetu powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego – zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określa Uchwała XXXVII/278/2014 Rady Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego z dnia 19 maja 2014 r. Kompletnie wnioski o przyznanie dotacji należy składać do 31 marca każdego roku.

W latach 2018-2021 udzielono dotacje w wysokości 45 000,00 zł, szczegóły zostały przedstawione poniżej w Tabeli nr 6. Prognoza finansowa na 2022 r. to kwota 15 000,00 zł (w zależności od ilości wniosków kwota może ulec zmianie – zwiększeniu).

Tabela nr 6. Dotacje udzielone przez Powiat strzelecko-Drezdenecki na wykonanie prac remontowo-budowlanych, konserwatorskich, restauratorskich w latach 2018-2021

ROK	JEDNOSTKA OTRZYMUJĄCA	KWOTA DOTACJI	UWAGI
2018		10 000,00	
1	Parafia Rzymsko-Katolicka w Wielisławicach – Kościół Filialny w Bronowicach	5 000,00	
2	Parafia Rzymsko-Katolicka w Lipkach Wielkich – Kościół Filialny w Goszczanowcu	5 000,00	
3	Parafia Rzymsko Katolicka pw. Przemienienia Pańskiego w Drezdenku	0,00	Wniosek bez dotacji, brak kompletu dokumentów
2019		10 000,00	
1	Parafia Rzymsko-Katolicka w Lipkach Wielkich – Kościół Filialny w Goszczanowcu	5 000,00	
2	Parafia Rzymsko-Katolicka w Drezdenku	5 000,00	
2020		5 000,00	
1	Parafia Rzymsko-Katolicka w Bobrówku – Kościół Filialny w Lubiczu	5 000,00	
2	Parafia Rzymsko-Katolicka w Ogardach	0,00	Wniosek bez dotacji, brak kompletu dokumentów
2021		20 000,00	
1	Parafia Rzymsko-Katolicka w Ogardach	5 000,00	
2	Parafia Rzymsko-Katolicka w Ogardach – Kościół Filialny w Lipich Górach	5 000,00	
3	Parafia Rzymsko-Katolicka w Lipkach Wielkich – Kościół Filialny w Goszczanowcu	5 000,00	
4	Parafia Rzymsko-Katolicka w Dobiegniewie	5 000,00	

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów, obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu **jest** tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, **Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.**

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, jak naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu dysponuje Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9 poz. 87 z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

• Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej. W 2020 r. skończył się okres obowiązywania funduszy europejskich. Obecnie trwają prace nad konkretnymi programami w nowej perspektywie finansowej na lata 2021-2027 z funduszy Unii Europejskiej.

10. Podsumowanie

Powiatowy Program Opieki nad zabytkami Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego na lata 2022-2025 wytycza kierunki polityki władz samorządowych w tak ważnych kwestiach jak ochrona i promocja lokalnych cech kulturowych. Ważnym elementem PPOnZ jest rozwój i promocja walorów turystycznych powiatu, z wykorzystaniem w tym celu obiektów zabytkowych, bogactwa przyrody oraz regionalnej tradycji.

PPOnZ akcentuje rolę powiatu w zachowaniu unikatowych cech obiektów zabytkowych oraz lokalnej specyfiki budowlanej poprzez uwzględnianie w planach zagospodarowania przestrzennego zagadnień związanych z ochroną zabytków.

PPOnZ podkreśla rolę całej społeczności lokalnej – właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, jednostek organizacyjnych powiatu, władz samorządowych oraz wszystkich mieszkańców w zachowaniu miejscowego dziedzictwa kulturowego.

11. Bibliografia

1. Konstytucja RP (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej) z dnia 2 kwietnia 1997 r.
2. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
9. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.
10. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków.
11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
13. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”.
14. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.
15. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków
16. Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę.
17. Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych.
18. Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:
19. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
20. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.
21. www.gov.pl.
22. <https://isap.sejm.gov.pl/>.
23. Materiały udostępnione przez Starostostwo Powiatowe w Strzelcach Krajeńskich.
24. Materiały udostępnione przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim.
25. W. Kowalenko, Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku), 1938, s. 199.
26. J. Kostrzewski, Kultura prapolska, 1947, 1962, s. 521.
27. W. Hensel, Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, 1950 tom I.

28. J. Wajda, K. Michalak, Fortyfikacje Drezdenka. Schrony Wału Pomorskiego na tle rozwoju drezdeneckich fortyfikacji, [w:] Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny, nr 17, 2010.
29. Ziemia Lubuska, praca zbiorowa, red. M. Szczaniecki i St. Zajchowska, 1950.
30. Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą, praca zbiorowa, red. Z. Kaczmarczyk i A. Wędzki, 1970.
31. Zabytki północnej części województwa lubuskiego, praca zbiorowa, red. J. Lewczuk i B. Skaziński, Gorzów Wlkp. - Zielona Góra, 2004.
32. M. Szymańska-Dereń, Kościoły zrębowe i szkieletowe województwa lubuskiego, Poznań, 2009.
33. M. E. Drozdek, Zabytkowe parki województwa lubuskiego, źródło: <http://www.lwkz.pl/monumentcategory/show/id/7/letter/P>.
34. A. Kirkor-Skowron, Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego, źródło: <http://www.lwkz.pl/monumentcategory/show/id/4/letter/%C5%9A>.
35. Raport diagnostyczny. Portret Partnerstwa Północ Województwa Lubuskiego Zawsze Razem, 2021.
36. **Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego** na lata 2017-2020, Zielona Góra-Gorzów Wlkp., 2016.
37. K. Garbacz, OT NID w Zielonej Górze: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/dankow-pozostalosci-sredniowiecznych-fortyfikacji>.
38. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (SUIKZ) **Miasta i Gminy Dobiegniew**, 2014; SUIKZ Gminy Drezdenko, 2017; SUIKZ Gminy Stare Kurowo, 2002; SUIKZ Gminy Strzelce Krajeńskie, 2020; SUIKZ Gminy Zwierzyn, 2010.
39. E. Linkowska-Tudor, Zabytkowe parki województwa lubuskiego: <https://www.lwkz.pl/web/monument/show/id/756>.

12. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego.
2. Tabela nr 2. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Strzelecko-Drezdeneckiego.
3. Tabela nr 3. Analiza SWOT.
4. Tabela nr 4. Kierunki działań i zadania w ramach wyznaczonego Priorytetu I.
5. Tabela nr 5. Kierunki działań i zadania w ramach wyznaczonego Priorytetu II.
6. Tabela nr 6. Dotacje udzielone przez Powiat strzelecko-Drezdenecki na wykonanie prac remontowo-budowlanych, konserwatorskich, restauratorskich w latach 2018-2021.

UZASADNIENIE

Powiat, zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w zakresie zadań własnych realizuje zadania dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 7 ust. 1 pkt. 9).

Z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami wynika obowiązek sporządzenia przez gminę PPOnZ.

Zgodnie z art. 87 ust. 2 Program ten ma na celu w szczególności:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

PPOnZ przyjmuje Rada Powiatu, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (art. 87 ust. 3). Ogłaszany jest on w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art. 87 ust. 4).

Z realizacji PPOnZ Starosta sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia Radzie Powiatu (art. 87 ust. 5). Finansowanie realizacji PPOnZ może odbywać się z różnych źródeł: publicznych (np. budżet państwa, budżet własny powiatu, budżet jednostek samorządowych - województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne) oraz ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych - stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.).

Wypełniając obowiązek wynikający ze stosownych przepisów, uzasadnione jest podjęcie niniejszej uchwały.